

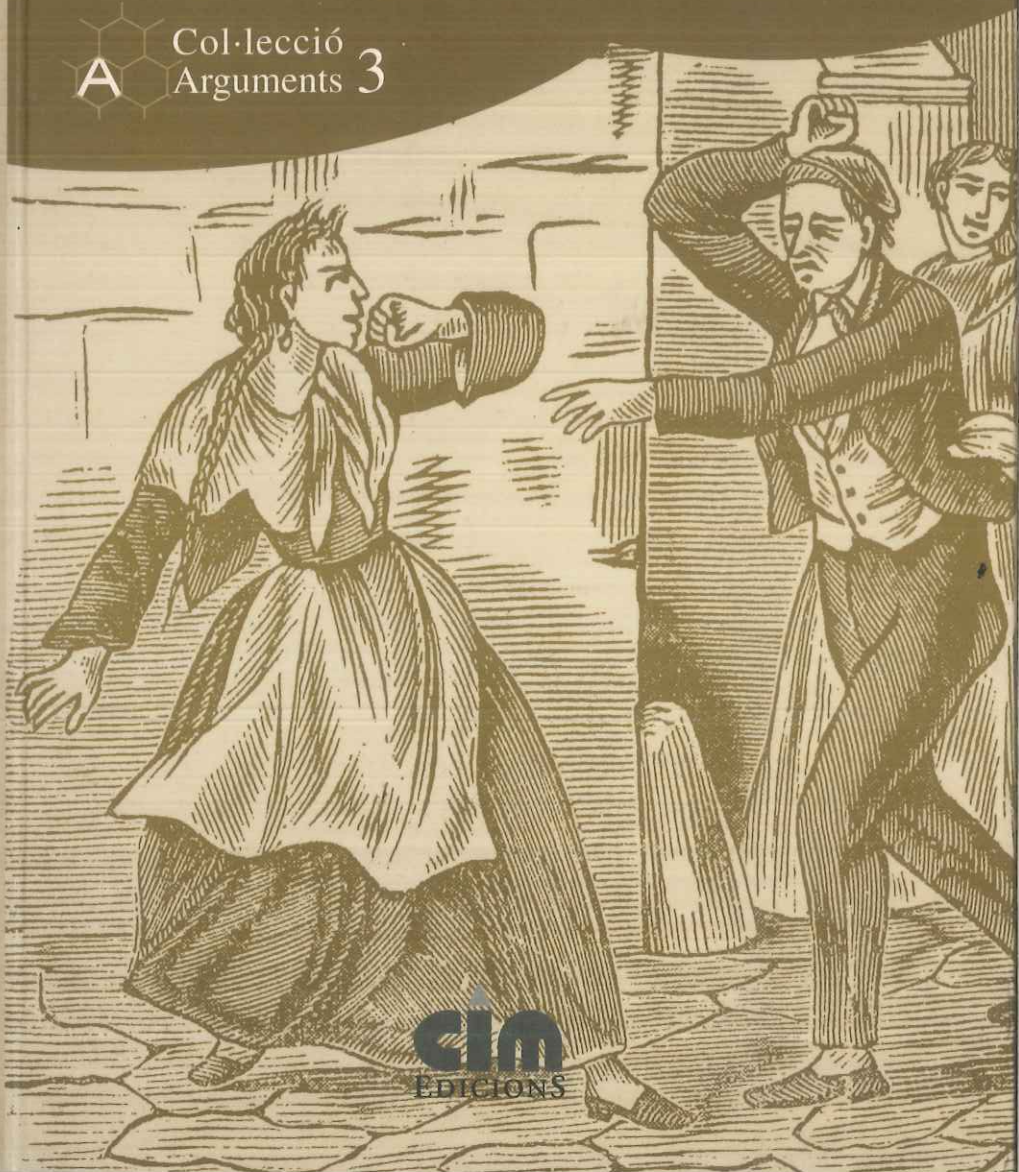
Anna M. Fernández Poncela

Sexe i refranyer

Proverbis catalans:
Discurs i missatges sobre homes i dones

A

Col·lecció
Arguments 3

cin
EDICIONS

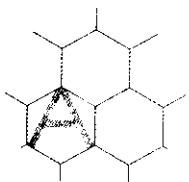
Anna M. Fernández Poncela

Sexe i Refranyer

PROVERBIS CATALANS:
DISCURS I MISSATGES SOBRE HOMES I DONES

cin
EDICIONS

Col·lecció ARGUMENTS

“**Sexe i refranyer**” estudia les relacions de gènere a partir dels proverbis catalans. L’anàlisi antropològica d’aquest llibre aporta molt més que els tòpics que tot sovint es donen com a referents d’un passat de relacions entre homes i dones i, sense deixar de ser diferent, presenta una gamma de matisos molt interessant.

Continuem així donant forma a la iniciativa d’oferir una col·lecció de llibres en els quals s’aportin visions alternatives a una societat massa encasellada. La crítica, la sàtira, l’enfrontament ideològic, el nihilisme, nous plantejaments de funcionament social, el cant a la llibertat, el laïcisme, la dimensió personal, projectes d’enfocaments sociopolítics, estudis i visions històriques diferents, etc., en seran les vies, sense defugir el compromís amb el país i amb els nostres valors culturals però amb la clara intenció de provocar la reflexió.

La idea d’aquest nou camí editorial no hauria estat possible sense l’entusiasme i el suport d’una bona colla d’amics, els quals també han participat, participen i participaran dels arguments del nostre viatge.

Els editors - novembre de 2004

Agraïm al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana la cessió de les imatges per a la present edició.

INDEX

Proleg	7
Presentació	13
Introducció	15
Cultura popular, catalanitat, gènere i antropologia	15
El llenguatge	17
El refranyer popular	18
Gènere i refranyer	20
Imatges Femenines	23
Com són les dones? xerraires, mentideres, dolentes i perilloses ..	23
“L’haver de ser” de les dones!	
Discretes, obedients, Casolanes i treballadores	32
Estratègies d’adaptació i ús del llenguatge per les dones	34
Papers Femenins	39
Donzelles, esposes i putes: El valor de la virginitat i la fidelitat ..	39
Mares, madrastrès i filles: Es vincles primordials de sang	41
Sogres, nores i cunyades: La conflictivitat de la família política ..	43
Solteres, vídues i velles:	
La desvaloració de la infertilitat o la por a la llibertat	44
Reproducció o subversió: Menyspreu o temor	46

Rols i Estereotips Masculins	49
La humanitat i els altres	49
De paraula i honor, els cornuts i els gelosos	50
El proveïdor	52
Les diferències entre els sexes	53
La manca d’equitat	54
La complementarietat	54
Són pocs, però hi són: Homes al refranyer	55
Matrimonis i Parelles	59
Advertències entre dones i per a dones	59
En realitat, no és que els homes valguin gaire	61
Consells per als mateixos homes	62
Previsions contra les dones per als homes	64
Marit i muller: Missatges sobre la parella	67
Conclusions	71
Discurs hegemònic i missatges populars	71
Ambivalència, conservadorisme i subversió	73
Violència simbòlica i verbal	75
A manera de conclusió	77
Bibliografia	81

Un pròleg, un diàleg

Per Dolores Juliano

Conec des de fa molts anys Anna Fernández Poncela, des que era una brillant estudiant de llicenciatura a la Universitat de Barcelona. Vaig mantenir el contacte quan ella era cooperant a Nicaragua, i també actualment quan és professora universitària a Mèxic. Sempre m'agrada el seu estil de treball, la seva curiositat i la seva capacitat intel·lectual. Sempre em van interessar també els temes que tractava. Però fins ara no havia tingut oportunitat de col·laborar en una de les seves investigacions, si no era de la manera informal de la lectura i el comentari. Aquest és un dels motius pels quals vaig acceptar gustosament prologar aquest llibre, a més del fet que el tema que abraça m'interessa per una triple raó: perquè tracta de tradicions orals populars, perquè es refereix a Catalunya, i perquè està abordat des d'una perspectiva de gènere.

Les tradicions populars reflectides als proverbis ens presenten una imatge densa i viva de la societat que els ha generat, una societat nodrida de tradicions religioses, però creuada per contradiccions i acataments parcials. La societat catalana que generà els proverbis analitzats per Anna Fernández, o que els adaptà de les antigues fonts perquè els trobava representatius dels seus propis problemes, era una societat bàsicament rural i basada en la família troncal extensa. En aquesta societat les normes de patrilinealitat i residència patrilocal garantien la transmissió dels béns a través de la línia masculina, i per consegüent institucionalitzaven la desconfiança i el recel contra les dones, aquelles estranyes que s'incorporaven al llinatge, però de les quals depenia que els hereus duguessin realment la continuïtat genètica de l'estirp. Control i desvaloració de gènere acompanyen sempre aquesta forma d'organització familiar. Catalunya no n'era lliure, i als proverbis això es nota.

La institució de l'"hereu" deixava de banda de l'herència els germans i germanes menors i els condemnava al celibat. Aquí la discriminació era per ordre de naixement i no semblava especialment lligada al gènere, però l'elecció de l'hereu estava fortament esbiaixada en aquest sentit. Els progenitors triaven a qui deixarien la major part de l'herència, i només quan no hi havia barons aquesta elecció recaïa en la pubilla, que es transformava en una baula femenina en la transmissió masculina del llinatge. Aparentment aquesta situació li era favorable, ja que el seu marit anava a viure a casa d'ella i prenia el seu cognom, però a la pràctica era ell qui administrava els béns. A més, les hereves dones constituïen una quantitat estadísticament molt petita. A la meua ja molt llunyana tesi doctoral sobre àrees rurals catalanes constatava que, al cens de 1636, menys del cinc per cent de les herències seguien aquesta via (Juliano 1981) (pàg. 303).

Però la societat catalana s'ha caracteritzat sempre pel seu dinamisme, i ja a finals del XIX, les velles estructures familiars havien canviat molt, empeses per la industrialització i la urbanització creixents. L'auge demogràfic que havia durat fins al 1870, invertí aleshores la seva tendència, i la natalitat va començar a baixar de manera sostinguda. A mitjan segle XX el patró de famílies amb un màxim de dos descendents s'havia generalitzat. Això tenia conseqüències econòmiques, en el sentit que va produir una concentració de la propietat de la terra, que s'incrementava per matrimonis a cada generació, i també augmentà la possibilitat estadística que les dones es transformessin en hereves. Elles també van fer més visible la seva participació econòmica en integrar-se massivament com a obreres de la indústria tèxtil i dels nous edificis urbans, encara que això no sembla haver transformat, més que indirectament, el seu reconeixement i la seva valoració.

A la societat catalana del XIX i principi del XX, els proverbis foren recollits per folkloristes, en major part homes erudits, que no només fixaren per a la posteritat el que havia estat un patrimoni oral, sinó que també filtraren el que als seus ulls eren els missatges més creïbles, separant-los d'aquells menys estesos o amb contingut discordant de la resta de l'elaboració. Fins i tot els qui es queixen de les fonts esbiaixades, com Joan Amades, qui -com comenta l'autora en aquest llibre- s'estranya de la poca veu de les dones al refranyer, contribuïren en certa manera a aquesta situació, en seleccionar el material al seu abast. Aquest fenomen es reproduceix en moltes recopilacions en diversos àmbits geogràfics. Així, per exemple, Conca i Guia consignen que el refrany "*Lo que la mujer quiere, Dios lo quiere*", que és la traducció d'un refrany català, recollit per Fenollet el 1511 i que "*debía ser usual en la época*", "*después, extrañamente no lo hemos visto recogido ni por Carlos Ros, ni por los paremiólogos catalanes del XIX, lo que nos hace pensar que el contenido favorable a las mujeres no les debía parecer demasiado proverbial. Se encuentra recogido directamente en castellano en el s. XVI y en 1627 por Correas, con un comentario minusvalorador del proverbio. Dizenlo ellas, ke son amigas de su parecer. El refrán desaparece en ediciones posteriores.*" (Conca & Guia 1996) (pàg. 139-140). Aquí tenim un exemple clar en què un refrany antic i ben documentat desapareix de les recopilacions perquè té un contingut de gènere diferent del predominant. Quants casos d'aquests es deuen haver produït sense deixar rastre? Quantes vegades deu haver funcionat aquesta "lleï de silenci"?

Afortunadament la perspectiva s'ha invertit actualment, i investigadores imbuïdes en la perspectiva de gènere, com Anna Fernández, cerquen a les antigues recopilacions les traces de la presència femenina. Constata Àngela Carter que la recuperació actual per les dones dels contes i altres expressions orals tradicionals respon a la mateixa motivació que impulsà els folkloristes nacionalistes de finals del XIX: "*El desig d'afirmar el dret a una legítima part del futur, establint el dret a una part del passat*". (Carter 1992).

Si el poder pot definir-se com la possibilitat que tenen certs sectors d'emetre discursos considerats legítims, no pot causar-nos estranyesa que els homes, detentors de tants privilegis a la societat tradicional, hagin intentat monopolitzar l'emissió de missatges adoctrinadors, especialment aquells que són comprimits i fàcils de recordar (i per això mateix més eficaços), com els proverbis. Aquests eren una arma que es podia utilitzar en els conflictes socials, i com a tal pretenia ser monopolitzada per aquells que disposaven de poder normatiu.

Però, com assenyala l'autora en aquest llibre, aquest objectiu mai es complí per complet. Les dones, objectes preferents de la violència simbòlica dels missatges agressius, desvaloradors i amenaçadors, van trobar esclatxes per a introduir les seves pròpies propostes, moltes vegades disfressades d'acatament formal. Així, el refranyer recull la seva veu, de vegades amb reconeixements audaçs, com el de la capacitat sexual de les dones ancianes.

El pròleg d'un llibre té com a objectiu incitar a la seva lectura i facilitar-la. En sentit estricte, aquest treball no el necessita. El seu tema és interessant en si mateix i la seva lectura, fàcil i amena.

Barcelona, 18 de març de 2004

CARTER, A. (1992). *Caperucitas, Cenicientas y Marisabidillas. Una antología de cuentos populares*. Barcelona: Edhasa.

CONCA, M.; & GUIA, J. (1996). *Els primers reculls de proverbis catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JULIANO, D. (1981). *Integración y marginación en la cultura rural catalana. Análisis de endoculturación*. 2 volums. Inèdit. Resum publicat per la Facultat de Geografia i Història. Barcelona: Universidad de Barcelona.

Sexe i Refranyer

PROVERBIS CATALANS:
DISCURS I MISSATGES SOBRE HOMES I DONES

*A la Pilar, la Raquel,
el Sergi i el Ricard,
pel passat i pel futur,
per continuar caminant plegats
per la nostra Barcelona.*

*A Dolores, per compartir tantes inquietuds
antropològiques i personals;
ella ha estat en part
la inspiració d'aquest text.*

PRESENTACIÓ

"Hi ha tres coses per a mi massa altes i quatre que no conec: el camí de l'àliga per l'aire, el camí de la serp sobre la roca, el camí de la nau en alta mar i el camí de l'home en la dona." (Biblia de Montserrat, 1992: 1359)¹

Vaig néixer a Barcelona, tot i que he voltat pel món i ara visc a la ciutat de Mèxic. És per això que retornar a la llengua i les temàtiques de la meua terra d'origen em causa un gran plaer i una immensa satisfacció. Malgrat que el català no ha estat la meua llengua materna i el vaig aprendre ja de gran, ha format part de la meua vida social i cultural a la joventut, i de la construcció de la meua subjectivitat individual. Per tot això, escriure aquest llibre és complir amb un deute moral, social i personal, i és, alhora, omplir un buit dins el meu cor.

L'objectiu de l'obra és cridar l'atenció envers els missatges que creen i recreen, porten i reproduïxen els proverbis o refranys populars en llengua catalana, especialment els que tenen a veure amb rols o papers socials² i amb estereotips o imatges culturals³ d'homes i dones i de les relacions intergenerèniques i intragènèriques, tot això a través del refranyer popular català.

Missatges que, més enllà de la seva reproducció inercial, tenen o tenien una funcionalitat social concreta en el camp didacticomoral.

Missatges que formen part del discurs del model hegemònic cultural, que en viuen i que alhora el contenen, més enllà de les pràctiques socials en la realitat quotidiana d'homes i dones.

Missatges que, encara que potser no tenen tanta força com en el passat, malgrat tot reiterem, escoltem i diem de forma inconscient o automàtica, sense analitzar o interpretar el que expressen: això és precisament el que pretenem assolir al llarg d'aquestes pàgines.

¹ *Conca* i Guia 1996:42.

² *Expectativa* de la conducta que s'espera per part d'una persona en una determinada posició o estatus social, és a dir, les expectatives de determinades persones al voltant del comportament apropiat d'una persona en un lloc concret, de manera que es passa a regular l'esmentat comportament. Hi ha una forta persistència i repetició o reproducció de rols o papers socials que es perpetua dins l'imaginari cultural col·lectiu i la memòria individual.

³ *Imatges*, imatges o idees acceptades per un grup concret o en una societat determinada. Contenen una càrrega emocional important i es reproduïxen de forma tenaç. També poden ser una concepció idealitzada o fins i tot caricaturitzada d'un personatge particular.

EL LLENGUATGE

invenció (Hobsbawm i Ranger 1987), com tampoc ho és la construcció de la identitat sociocultural i nacional hegemònica.⁶

D'altra banda, gènere és la construcció social de la diferència sexual. Es tracta d'un conjunt de valors i creences, normes i pràctiques, símbols i representacions al voltant de la configuració o construcció social de com són o com haurien d'ésser els homes i les dones, les relacions intragenèriques i intergenèriques, a més de qüestions biològiques i psicològiques.⁷

La mirada que porta aquesta investigació forma part d'una certa antropologia renovada, és a dir, la que més enllà dels estudis de caire folklòric tradicional, recopilatius i descriptius sobre la cultura popular en general i la catalana en particular. Aquí s'intenta un apropament crític des d'un enfocament de la cultura popular inscrit en el marc de l'antropologia crítica, i tenim present la perspectiva de gènere. Hi prevalen l'anàlisi i la interpretació contra la descripció, s'hi contempla la possibilitat del canvi sobre la conservació i es valora la cultura com un aspecte holístic i dinàmic; l'hegemonia hi té el seu lloc i l'ambigüitat s'hi considera una part intrínseca de la cultura popular mateixa.⁸

S'intenta esbrinar la configuració genèrica com a part de la narrativa social didacticomoral que és el refranyer, el qual ahora forma part del discurs hegemònic cultural -nacional i occidental- i aporta missatges sobre aquest, atès que, com a part de la cultura popular sorgida de la veu del poble, comporta certs trets que, si bé no són subversius, sí que són fora del que es considera una part del sistema social i les seves convencions, que són gairebé majoritàries en aquesta forma de comunicació oral.

Aquí es parteix de la pregunta central de com són els homes i les dones o com haurien d'ésser, i també de com són o com haurien d'ésser les relacions entre tots dos sexes i dins de cadascun d'ells, segons els missatges del refranyer popular català. Esbrinar-los ens portarà a desxifrar el llegat cultural i les formes de reproducció social de la cultura catalana dins la cultura occidental.

⁶ "...la cultura popular constitueix una realitat viva, dinàmica, de la qual tothom, conscientment o inconscientment, participa." (Contreras i Prat 1981:65). "...aquelles manifestacions i tradicions culturals que, independentment del seu origen, permeten d'invertir els valors dominants o expressar-ne de diferents; que proporcionin un llenguatge i uns mecanismes adequats per a expressar-ne les reivindicacions i oposar-se al grup dominant." (Frigolé citat per Contreras i Prat 1981:65).

⁷ Quant al tema del gènere, es pot consultar: Miller (1975), Oackley (1977), Rosaldo (1979), Rubin (1986), Scott (1990), Lamas (2002), etc.

⁸ Sobre aquest tema tenim aportacions de Bajtin (1974), Gramsci (1977), Lombardi Satriani (1978), Cirese (1979), Ginsburg (1994), Burke (1984, 1996), etc.

El llenguatge és un mitjà de comunicació, una forma de pensar i expressar-se (Lévi-Strauss 1964). Es pot dir que, d'una banda, reproduceix la realitat i el món des d'una organització i un simbolisme propis (Benveniste 1984), alhora que, d'una altra, els crea, els inventa i influeix sobre la quotidianitat (Wittgenstein 1988); això vol dir que el llenguatge reflecteix la realitat social, o pot fer-ho, però també la crea i produeix (Violi 1991). És a dir, la llengua reflecteix la societat i la cultura alhora que modela aquesta societat (Burke 1996). El llenguatge es pot considerar com un instrument d'objectivació i legitimitació de la realitat (Ricci i Zani 1990).

Constitueix un dipòsit d'acumulació d'experiències i significats, preservats en el decurs dels segles i transmesos de generació en generació. Té objectivitat, en el sentit de poder presentar-se com una facticitat externa, l'efecte de la qual és coercitiu i obliga a adaptar-se a les seves pautes; també tipifica experiències (Berger i Luckmann 1986; Ducrot i Todorov 1984; Saussure 1980). El llenguatge expressa elements de les organitzacions socials, però al mateix temps és una força activa en la seva conformació (Burke i Porter 1987).

Homes i dones aprenen a ser-ho mitjançant allò que escolten i veuen i els usos lingüístics prenyats de significats metafòrics o poètics, com és el cas específic dels refranys o refranys, que tenen una potencialitat semàntica interna més gran (Hobsbawm 1990). Homes i dones influeixen sobre el llenguatge, encara que potser els primers ho fan més que les segones, ja que són els grups dominants els qui, al llarg de la història, exerceixen un poder sobre aquest llenguatge (Hare-Mustin i Masek 1994).

Però és que els significats, motivacions i expectatives de les idees i el comportament humà d'una societat es poden desxifrar a la llum del contingut de les representacions simbòliques de la cultura popular, les quals reflecteixen, fins a cert punt, la seva construcció mental, els valors i els costums (Mathews 1992).

Per aquestes raons, aprofundir en el llenguatge i, de manera particular, en el refranyer popular, és submergir-se en la cultura popular i la seva vida quotidiana, en el discurs hegemònic cultural -de vegades amb les seves contestacions- i en la desambolització genèrica. Això és el que es persegueix al llarg d'aquestes pàgi-

EL REFRANYER POPULAR

"En totes les llengües romàniques, la formació dels proverbis ha anat precedida de l'ús i la valoració de les sentències de les sagrades escriptures judeocristianes i dels savis i filòsofs grecs, llatins i àrabs. Aquesta valoració responia a l'interès que hom mostrava, a la baixa Edat Mitjana, per la literatura de caire didàctico-moral, especialment adreçada al bon regiment de prínceps i senyors, però que es va anar popularitzant cada vegada més, de manera que els seus destinataris passaren a ser els fills d'un pare amonestador, no necessàriament noble. El recurs d'autoritat que les sentències sàvies implicaven era un ingredient fonamental a l'hora d'aconseguir l'objectiu adoctrinador o moralitzador. I més encara en les llengües romàniques naixents, les quals cerquen la legitimació sapiencial aportada per la cultura antiga." (Conca i Guia 1996:15)⁹

"La gran majoria dels proverbis, sobretot els de caient més sentenciosos i elevat, pertanyen al fons comú de la cultura de tots els països i són com una sublimació de l'esperit humà perpetuada a través de múltiples generacions i civilitzacions variades i viuen profundament en el més amagat replec de l'ànima humana. Cada poble, però, els dona una fesomia i un gir especial acordat amb la seva psicologia i adaptat a la seva parla, per la qual cosa en cada cultura els proverbis prenen un aspecte i un caràcter propis i especials sense deixar de contenir el sentit universal." (Amades 1951:11)

En general, hom creu que els refranys recullen la història menuda, no escrita, representativa del tarannà del poble ras. El refrany conté força, vitalitat, dicció sonora, breuetat i concisió de conceptes; és com un llibre de saviesa obert a tothom i que abraça tots els temes de la vida quotidiana: condensa idees, sentiments, consells i normes, així com experiències i ensenyaments. S'ha arribat a dir que "el refrany ha estat la primera forma d'expressió de la saviesa del poble" (Amades 1980b). Es tracta, bàsicament, d'una fórmula de pensament i un acte de comunicació (Conca i Guia 1996). "Màxima o sentència moral i didàctica, de caire erudit o popular. Provenint de fonts diverses -els llibres sapiencials bíblics, en especial els proverbis de Salomó, preceptes del Nou Testament, dites atribuïdes a filòsofs clàssics, orientals i cristians- i transmesa per reculls i antologies, la literatura proverbial fou molt conreada a l'edat mitjana com a gènere i influí en altres aspectes literaris." (Enciclopèdia Catalana 1978)

De fet, el refrany és sentenciosos i sorneguer, representant del caràcter popular i del medi rural o camperol, i ha viscut a través dels segles en boca de tothom. És

⁹ "Així, a partir dels llibres proverbials de la Bíblia (Proverbis, Eclesiastès, Eclesiàstic) i de textos de caire sapiencial, provinents d'autors clàssics: Ciceró, Sèneca, Cató, etc., entre els llatins, i Aristòtil, sobretot, entre els grecs, aquests darrers transmesos, principalment, per fonts aràbigues, hom va confeccionar noves obres d'exemples i amonestaments, tant en llatí com, posteriorment, en vulgar." (Conca i Guia 1996:16)

l'expressió més breu de l'anomenada literatura folklòrica o "un mil·ligram de filosofia", com deia Joan Amades (1935). Sembla ser que Miguel de Cervantes afirmava respecte a això: "No hi ha refrany que no sigui veritat, perquè tots són sentències tretes de la mateixa experiència, mare de les ciències." (Feijoo 1962)

El seu origen és lluny de nosaltres, dins una cultura de caire oral, però que ha arribat fins als nostres dies amb més o menys vitalitat. "Entre els objectes culturals fets de paraules, suport oral de la memòria, com ara poemes i narracions, hi devien figurar els proverbis gairebé en primer lloc. I això perquè estan estructurats en fórmules rítmiques, quasi sempre equilibrades, que configuren un excel·lent recurs mnemotècnic i que esdevenen fixes per tal com van passant de boca en boca i d'orella en orella. Cal tenir present que l'ús dels proverbis en aquestes cultures no era ocasional -com pot ser en les actuals, on disposem d'altres mecanismes de suport (paper, magnètic, etc.) per a servir els coneixements-, sinó que era incessant perquè eren substancials al pensament mateix. W. J. Ong (1982:41) opina que, com més complicat és el pensament modelat oralment, més probable serà que el caracteritzin expressions fets emprades hàbilment." (Conca i Guia 1996:17)

De vegades es parla de màxima, sentència, aforisme, adagi, dita, proverbi i refrany; de fet, i a la pràctica, es pot parlar de similituds, quan no d'una sinonímia entre tots aquests mots, per bé que cadascun d'ells té el seu propi origen i la seva evolució històrica particular (Conca i Guia 1996).

Amades (1938) els ha classificat en: aquells que afirmen veritats ensenyades per l'experiència; els que aconsellen normes de conducta; els que prediquen conseqüències dels nostres actes i omissions; els que lloen o reproven; els que adverteixen de l'existència de perills; virtuts, vicis, passions i opinions; els que estableixen reparacions; i els de l'amor, la dona i el matrimoni. Com podem veure, hi ha un refranyer específic dedicat a la dona en relació amb l'amor i el matrimoni, i això és conseqüència directa de la gran quantitat de refranys comptabilitzats dedicats a aquest tema, sobre el qual el mateix autor va confeccionar fins i tot un refranyer específic als anys trenta del segle passat (Amades 1936).

En la cultura popular, i més concretament dins de la literatura folklòrica tradicional, els refranys són missatges orals que transmeten el que es denomina saber popular i tradició cultural d'una societat (Amades 1980a). Es tracta d'un conjunt significatiu de discursos i conductes, formes d'expressió i comunicació per al desenvolupament de sabers i actituds sobre la vida (Geertz 1987). La seva funció principal és aconsellar i recomanar punts de vista o comportaments, assenyalar pro-

¹⁰ "Cita de l'autora.

blemes socials concrets de la realitat quotidiana i sancionar i criticar aquelles actituds considerades incorrectes, subversives o fora del model cultural hegemònic (Gramsci 1984) de cada context. El seu antecedent es desprèn de la literatura de caire didacticomoral des de temps antics, amb especial èmfasi a l'edat mitjana i a les llengües romàniques com ara el català, malgrat que el seu origen va, per descomptat, molt més enrere (Conca i Guia 1996).

Els refranys són un fet comunicatiu, viu i actual com la llengua mateixa, malgrat els canvis produïts per l'imperiós pas dels segles i les grans transformacions dels últims anys en els àmbits de les telecomunicacions i la informàtica (Martín Barbero 1978; Castells 1998). Tanmateix, cal reconèixer que no tenen les repercussions ni el pes específic d'altres èpoques i que el seu sentit i intensitat varia segons els diversos sectors socials i àrees geogràfiques. En tot cas, el que ens interessa aquí és que no es tracta de supervivències de les formes folklòriques tradicionals, considerades per alguns com arcaiques i reaccionàries, sinó que mantenen, fins a cert punt, el seu significat i la seva funció a les societats que encara els utilitzen (Kardiner 1955; Lévi-Strauss 1967), encara que, com hem dit i volem remarcar, ja no de manera tan important ni significativa, qualitativament i quantitativa, com ha estat en altres temps.

"En català, des de la darrereria del segle XIII i durant el XIV i XV, van apareixent moltes obres de gènere proverbial, les quals insereixen o recullen ara sentències sàvies d'autors clàssics, grecs o llatins, o de fonts àrabs o jueves, ara proverbis creats pels autors del moment, uns i altres barrejats amb expressions populars codificades d'autoria desconeguda, alguns amb gloses i altres sense, rimats o no, etc., però, gairebé sempre, amb una clara intenció didàctico-moral." (Conca i Guia 1996:16)

GÈNERE I REFRANYER

"La més honrada i la més bona, la que ja és morta."

"Labundantísim refranyer referent a la dona és posseïdor d'una agudesia i d'una agror veritablement sorprenents. En termes generals hom pot dir que el refrany només respecta la dona sota dos aspectes: la mare i la mestressa de la llar. Els documents que la consideren sota aquests aspectes són d'una selecta ponderació que contrasta notablement amb la resta." (Amades 1936:7-8)

Els proverbis i refranys encara es diuen: es poden escoltar a pobles i ciutats, al mar i a la muntanya, a la parla de diverses classes socials, a la literatura escrita; són al cor de la gent, amagats de vegades en un racó del cervell, d'altres escapant-se de forma inconscient de la boca.

Si encara actualment constem la presència d'aquesta forma d'expressió i representació popular, hauríem de contemplar l'estudi dels missatges enviats a la societat al voltant de la configuració (Berger i Lukmann 1986), manteniment i reproducció (Bourdieu i Passeron 1977), entre altres coses, dels estereotips culturals i rols socials d'homes i dones, com també de les relacions de gènere -concebudes com la construcció social de la diferència sexual- i intragenèriques (Fernández Poncela 1998), ja que es tracta d'un potent transmissor de missatges morals, explicatius i educatius que constitueixen un element bàsic de cohesió social i reconeixement i identitat grupal, així com de desenvolupament psíquic personal.

Els refranys sobre les dones són molt nombrosos i coneguts, i el seu interès fins i tot ha propiciat, en alguns casos, exercicis de recol·lecció específica en diverses llengües romàniques: Amades (1936), Moreiras (1973), Sesto (1973). En tot cas, ha estat Amades el capdavanter de la recerca i recopilació de refranys en general, i sobre les dones de manera molt particular i específica.

Però, i els homes? Ja sabem que hi ha menys refranys i que possiblement responen a intencions diferents de les observades pel que fa al sexe femení, però en tot cas és interessant detenir-nos i fixar-nos en el tema, amb afany de coneixement, comparació i comprensió (Hobsbawm 1996).

Aquest és l'objectiu d'aquest text: revisar les pinzellades semàntiques que trobem al discurs o narració cultural tradicional que conté el refranyer popular, i fer-ho des de la llum que aporten la perspectiva de gènere i un posicionament crític des de l'antropologia. Ens centrarem a interpretar aquells missatges que les dones d'intercanvien al voltant dels homes i a l'inrevés, els homes sobre les dones, conells i advertències dintre del caire didacticomoral d'aquest mitjà i, en especial, en el marc de la parella, és a dir, dins del seu paper social de marit o muller, que d'altres banda és el més significatiu al refranyer, tant des del punt de vista quantitatiu com des del qualitatiu.

Així, doncs, mitjançant la interpretació del refranyer popular, és possible abriar el que el poble i la gent pensen, creuen i diuen respecte als gèneres i, en particular, els estereotips i rols que la societat té assumits al voltant d'homes i dones. Si més no, es tractarà de la imatge que ha quedat gravada des d'altres temps sobre el tema, i que ha arribat fins a nosaltres condensada en la memòria de la transmissió intergeneracional. I és que hi ha àmbits que canvien més lentament que d'altres; un d'aquests és la cultura i, dintre seu, la mentalitat popular: mentre l'economia i la política es transformen, els valors i costums es mantenen amb certa força i resistència reproductora (Fernández Poncela 2000).

IMATGES FEMENINES¹¹

Trobarem, doncs, missatges sobre imatges i conductes apropiades o inapropiades de tots dos sexes, emmarcats en un discurs tradicional que expressa les creences, valors i costums dins dels quals navegaven o navegaven la mentalitat popular i el seu imaginari social fins fa poc temps al nostre país; els refranys no són ni més ni menys que una part del discurs de la visió dominant de la divisió sexual (Bourdieu 1999). I, el que és més important, comprovarem com les dones també tenen molt a dir i a aconsellar-se entre elles sobre els homes i l'elecció de marit, per exemple. És a dir, que malgrat que el refranyer popular sigui més ampli, ric, dur i groller en relació amb les actituds i la conducta femenina, no és menys cert que conté burles i ironies sobre el comportament masculí, això sí, més lúdiques i lleugeres. Però d'això en parlarem més endavant.

"El refranyer sobre les dones és abundantíssim i d'una forta agror; només respecta la dona com a mestressa de casa i com a mare; la resta són dures invectives: 'La dona casada és la corona del marit'; 'La dona fa la casa'; 'Allò que dona vol, Déu hi ajuda'; 'Alzina i dona, de cent una de bona'; 'Tres coses fan perdre l'home: el joc, el vi i les dones'; 'Dones, dolces metzines'; 'Dona i vinya donen a l'home alegria'; 'La dona quan vol riu i quan vol plora'; 'Dona i lluna cada punt muda'; 'La dona és l'esca del pecat'; 'La dona és Eva o és Maria'; 'Les dones són el Diable'; 'Al carrer senyora, a la finestra dama i al llit bagassa'; 'Tres coses són insaciables: el foc, la terra i la dona'; 'Una dona és per a un rei, si el rei la vol, encara que sigui porquera.'" (Soler i Amigó 1998:223).

Estudiant i interpretant els proverbis podem trobar el que suposadament o en aparença creu, pensa i diu la gent respecte als gèneres i, en particular, la visió o estereotip que la societat en general té de les dones, des del seu prolífic comportament lingüístic fins a les comparances més desafortunades o estrofolàries amb animals o el mateix diable, d'altra banda tan habituals. Hi trobarem també la manera com la població masculina és al mateix temps vista per les dones, per bé que en aquest punt el refranyer no és tan ampli i ric com a l'inrevés. Però sobre els homes hi tornarem més endavant; ara ens centrarem en la imatge, sovint estereotipada, de la qual és objecte la població femenina en general, és a dir, les dones.

COM SÓN LES DONES? XERRAIRES, MENTIDERES, DOLENTES I PERILLOSES

"La dona és Eva o és Maria."

En principi, i dins la cultura occidental, hereva de la judeocristiana i de caràcter dicotòmic, la dona és bona o és dolenta: no hi terme mig (Sau 1986,1990). Tanmateix, i com pretenem demostrar en aquest estudi, més aviat se la cataloga de molt dolenta, del pitjor del pitjor la representació, personificació i reencarnació del mal, per diverses i nombroses raons que exposarem a continuació.

La pregunta de com són les dones segons el refranyer popular català té una resposta clara i contundent: en els proverbis es dibuixen amb precisió inaudita les característiques que tenen les dones, des del comportament fins al pensament, passant per altres qüestions que configuren un panorama molt i molt negatiu de l'imatge femenina al seu discurs. Ara veurem el perquè d'aquesta consideració.

Una d'aquestes qüestions negatives que sobresurt al refranyer popular català és la de les dones xerraires, i és que ja se sap que les dones "sempre parlen massa" (Duxó 1988; Juliano 1992), a tot arreu, de tot i, a més a més, de forma estrepitosa i sense gaire sentit. Clar que això passa aquí i a tot arreu o, com a mínim, a diverses cultures del món.

els refranys són citacions textuais dels refranyers consultats i recollits a la bibliografia final, i per no vol deixar clar que se'n respecta i conserva l'ortografia i la gramàtica originals, les quals, en ocasions, i a causa de la seva antiguitat, són diferents de les actuals.

*"Dones de casa sempre parlen massa."
"La casada parla més que fetge a la brasa."
"La dona i el peix moren per la boca."
"Com a la dona placera, que diu de tots i tots d'ella."*

La funcionalitat pràctica de tota aquesta bateria de refranys existents sobre el tema rau a induir les dones al silenci. Se les critica perquè callin. La contradicció extrema: el llenguatge que silencia. I especialment es critica el parlar intragenèric, als pocs espais que les dones tenen -o tenien fins fa poc- per a trobar-se i comunicar-se tot fent les feines domèstiques: el forn, el riu, el rentador, el mercat, la comunitat, la casa.

*"Al forn i al riu tot es diu."
"Al forn i al rentador es xerra el bo i millor."
"Al forn i al rentador es diu tot el mal i el bo."
"Diuen les dones al born: per la boca s'calfa'l forn."*

La desconfiança envers aquesta capacitat i habilitat femenina, que és un fet (Buxó 1988; Jayme i Sau 1996; Fisher 2000), és molt profunda i estesa al subconscient col·lectiu cultural. Entre el menyspreu i la por -l'un porta moltes vegades a l'altre-, el comportament lingüístic de les dones ha estat durament criticat i castigat pel discurs oral de la cultura popular, així com per altres mitjans.

*"Tres defectes té la dona: falsa, xerraire i cosona."
"La dona perd el seu honor parlant malament i sentint pitjor."*

Les dones han estat tradicionalment oblidades, excloses i, quan se les ha tingut en compte, silenciades, insultades, o bé ridiculitzades o temudes, segurament el primer a causa del segon. Les dones es poden comparar amb bojos i infants; són, de fet, com menors d'edat: se les ha de cuidar i vigilar, controlar i castigar, perquè ni saben el que fan.

*"Dona, infant i boig no guarden secret enlloc."
"Les dones només callen el que no saben."*

A més a més, el temor i la desconfiança que són omnipresents al refranyer sovint es mostren sota l'acusació concreta d'indiscreció i de no saber guardar un secret.

*"No et fiïs de dona que no parli ni de gos que no lladri."
"Dir una cosa a dona és donar diners al pregoner."
"Secret dit a muller, és com si fos dit a barber."*

"Si públic vols el secret, amb dones fes xep-a-xep."

La desconfiança, però, va més enllà, i també arriba al tema de la infidelitat femenina.

*"Quan el fill s'assembla al pare, treu de dubtes a la mare."
"La fidelitat del gos dura tota la vida; la de la dona, fins a la primera ocasió."
"El que té muller molts ulls té de menester."*

L'habilitat que posseeixen les dones per a expressar-se verbalment i per a la comunicació (Buxó 1988) ha estat advertida per la cultura, pels homes i pels poders socials, i desqualificada immediatament pel discurs hegemònic del qual es fan eco els proverbis populars. És per això que són qualificades d'incoherents i de desordenades, la seva parla es considera buida i sense sentit, carent d'interès, i el seu pensament mudable i contradictori. Són presentades com a figures insegures i variables, és a dir, amb la difosa debilitat i inestabilitat que reproduceix l'estereotip femení tradicional.

*"Pel que la dona parlarà millor li estarà el callar."
"Dones i lluna cada punt muden."
"Dona i vent canvien en un moment."
"La dona muda de pensar a cada estona."
"La dona és l'esperit de la contradicció."*

Sobretot, però, són identificades amb l'art de mentir de forma àmplia i reiterada. Aquesta és la raó que es consideri la parla femenina perillosa i se la relacioni amb "poders indirectes" de la dona que van des de la seducció fins a la bruïmenteria (Juliano 1992). Entre el temor i el menyspreu, el consell als homes és de desconfiança i especialment de precaució, sobretot perquè els homes són bons i poden ser enganyats, mentre que de dones no n'hi ha, sembla ser, cap ni una de bona. Ho repetim: desconfiança i precaució davant la perillositat que suposa la parla femenina.

*"Prou cego és qui de dona es fia."
"Boig és qui es fia de boig, però més qui de dona es refia."
"La mala muller, llavis de sucre i cor de fel."
"Plor de dona, amor de monja i pet de frare tot és aire."*

Entre altres coses, les seves llàgrimes no tenen valor, sinó que es tracta d'una utilització del "sexe dèbil" contra el "bon cor" dels homes: són falses i mentideres.

*"Llàgrimes de dona no sempre són veritat."
"Plors de dones són onades de la mar."
"Dona que plora i anguila que dorm menteixen."
"No creguis en llàgrimes de dona ni en coixera de gos."*

Però, no sols les llàgrimes són falses, sinó que també el riure sembla ser font o indicació que invita a la desconfiança.

"Dona riallera, boja o parlera."

La tafaneria és un altre dels vicis atribuïts a les dones i criticats com a tals, qüestió aquesta que també té a veure amb la parla.

*"Dona xafardera, pitjor que una fera."
"Dona finestrera, vagaza i xafardera."
"Visita de dona, xafarderia bona."*

El seu pensament és també buit i no tenen, segons l'expressió popular del refranyer, ni coneixement ni aptituds com els homes. Així, la dona és xerraire i falsa, poc reservada i indiscreta, però, a més a més, també se'n critiquen les qualitats d'intel·ligència o pensament, o més aviat, com veurem, el no-pensament i la lleugeresa de parer i opinió.

*"Les dones sempre trien el pitjor."
"De la dona el parer no val res."
"De la dona la opinió té mal so."
"Les dones tenen poc coneixement i encara aigualit."
"La dona que sap més només sap governar un galliner."
"Hi ha moltes batxilleres sense títol."*

Però no sols es desqualifica la parla i el pensament de les dones: les seves actituds i comportaments són falsos, intrigants, enganyosos, persuasius i traïdors. Les dones són mentideres i dolentes per "naturalesa" i per "costum". Es fa una naturalització del sexe femení (Rosaldo 1979) que l'equipara al salvatgisme en primer grau i, de passada i com qui no vol la cosa, a la beneiteria.

*"La llavia de la dona té dues pells: una de mel i una altre de fel."
"No hi ha animal més traïdor que una dona i una mula."
"La dona és bona quan és dolenta a les clares."
"Alzina i dona, de cent, una bona."
"La dona, com el vi, enganyen el més fi."
"De la dona i del mar, no te'n pots fiar."*

*"Dones poques de bones."
"La dona és venjativa."
"La dona sempre està inclinada a la cosa que li és vedada."*

Per tant, el consell, adreçat als homes és evitar-les i no refiar-se'n mai; s'adverteix al sexe masculí que hi tingui precaució o que en fugi directament.

*"De la mala dona, guarda-te'n; i de la bona, no te'n ftiis."
"Amb les dones i amb el mar, s'ha de saber navegar."
"Fugiu de les dones com d'arma de foc."
"Tres coses fan perdre a l'home: el joc, el vi i la dona."
"Amb dones, armes i foc, no vulguis jocs."*

I és que ja se sap que "la dona, la van treure del cel perquè fins allí pecava", que "a les dones les van treure de l'infern per bones peces", i que, finalment, "la dona va portar el mal al món". Després d'aquests proverbis tan aclaridors, poc més es pot comentar respecte a això. Sembla tot dit.

Les dones són perilloses per als homes. Hi ha una relació o associació de bellesa i perill que ve de lluny, com també la que s'estableix entre dona i maldat; més encara: a les societats camperoles, aquestes relacions perduren fins al segle passat (Lipovetsky 1999). Les boniques són dolentes.

*"Dona berosa, dona perillosa."
"Dona rossa, o fava o vanitosa."
"Guapa i bonrada, poques vegades trobada."*

Però la bellesa passa, com tot, i a més no porta la felicitat; d'altra banda, es considera que les guapes són beneïtes. És per això que s'ha d'estar alerta del perill que es corre amb una dona bonica. Les boniques també són ximpletes.

*"Parba dolenta de pressa creix, dona guapa aviat envelleix."
"Dona guapa, dona desdixada."
"Volta berosura, poca ventura."
"Guapesa i ximpleria sempre van de companyia."
"Dona bonica i galana, dona presumida i vana."
"Dona guapa i arma de foc, jo no les toc."*

Malgrat tot, i pel que es desprèn d'algunes dites sobre el tema, les lletges tampoc ho tenen tan bé a la vida, especialment per allò de la dificultat que tindran a l'hora de trobar parella.

*"Molta lletgesa, castetat forçosa."
"La lletgesa guarda l'bonra."
"La dona lletja, el diner la fa tornar bonica."*

Una altra crítica que es fa a les dones la referència a la seva presumpció, però alhora també s'aconsella que s'arreglin una mica; això sí, el més important és la virtut.

*"Dona presumida, bisenda perduda."
"Una dona sense arrecades, sembla un burro sense morralles."
"El millor amic de la dona és el mirall."
"Val més virtut que bellesa."*

Una metàfora comparativa al voltant de la maldat extrema i suprema de les dones és la que es fa en relació amb el dimoni, que té una reiterada presència en el refranyer. És a dir, que les dones són tan dolentes com el mateix diable.

*"Qui muda de dona muda de dimoni."
"Fembre és cap de pecat e arma del diable malvat."
"Quan el diable vol enganyar es vesteix de dona."*

Tot això s'afirma des del punt de vista d'una societat tradicional, en la qual la religió és important i el dimoni és el mal per excel·lència, malgrat que de vegades es jugui amb la seva imatge en el marc de la irreverència popular.

*"Les dones i el diable sempre en tenen una per fer."
"De dones, no n'hi ha cap de bona; una que n'hi havia, ni el diable la va voler de tan dolenta."
"Dues dones en una casa són un infer; quan n'hi ha tres el diable hi és."
"A la dona dansar i al ruc brammar, el diable els ho degué ensenyar."*

Però en moltes ocasions són fins i tot més dolentes que el dimoni, s'intercanvien els papers i elles li fan de mestres o bé en són les millors alumnes, el poden enganyar i ensenyar-li més maldats. El cas és que se les ha d'assenyalar com més dolentes que el mateix diable. I és que "les dones fins fan por al dimoni".

*"Què hi ha pitjor que el diable? La dona."
"La dona va tenir el diable per mestre i ha sortit més sàvia que ell."
"Quan el diable va anar a estudi va tenir la dona per mestre."
"Una vegada que el diable i la dona van jurar, aquesta el va enganyar."
"Quan el diable no s'hi veu amb cor, hi envia una dona."*

Ja sabem que "la dona és mala, és el pecat", i que, com hem dit, "va portar el

mal al món" i, per descomptat, "als homes". I és que al refranyer es poden veure clarament les influències d'una societat força religiosa, amb sants, Déu, dimonis i pecats.

*"De les dones i el vent, liberanos Dominé."
"La dona és la poma del pecat."
"Fugiu de les dones com de la mala serpent."
"La dona pot tant que fa pecar un sant."
"La dona és maleïda."
"La dona és l'arma del dimoni."
"L'infern és una dona sense govern."*

També es pot detectar el context del món de la pagesia, amb metàfores inspirades en el temps, el vent i el mar, el bestiar, la cacera o el conreu, entre d'altres, com hem vist i continuarem veient. Tot plegat és fruit del rerefons en què els proverbes creen i recreen, inventen i reproduïxen, un altre rerefons utilitzat per a emmarcar i remarcar sempre i en tot moment la maldat femenina.

*"Dones, mal bestiar."
"Dones, mala llavor."
"Temps, vent, dones i fortuna, donen moltes voltes com la lluna."*

La dona apareix també, de forma usual, citada al costat del bestiar i comparada amb els animals, especialment els domèstics que viuen a casa o els que treballen amb els homes al camp, o bé els que tenen a veure amb el ramat. Es fan comparacions entre les característiques de tots dos, tot subratllant els comportaments inadequats de la dona, similars al de la bèstia, i fins i tot pitjors.

*"Tocar una dona, tocar un escorpi."
"De dona, de mula i de cavall, no n'hi ha cap sense tara."
"Dona sens davantal sembla un ruc sens pitral."*

Però, a més a més, els animals objecte de la comparació sempre ho són per les seves característiques negatives, que es traspassen naturalment a les dones. Normalment, es tracta de mules i ases, entre d'altres.

*"Dones i ases, perdició de les cases."
"Dones i ases, condenació d'ànimes."
"Ruges i dones, no totes són bones."
"Carn de ruc i carn de dona, poca bona."
"De la dona i la mula, treu-ne el que puguis."*

Les dones són animals i, com a tals, objecte de "domesticació". Com ja s'ha indicat, hi ha una naturalització que identifica el binomi dona-bestiar, mentre que l'home s'erigeix com el prestés representant de la cultura (Rosaldo 1979). Així, doncs, les dones són com animals: no tenen enteniment -igual que els nens i els bojos que ja hem vist- i cal domesticar-les i, si s'escau, castigar-les, i això significa directament maltractament físic.

"Aquí et dono una muller; tracta-la com a mula de lloguer."

Les dones són tossudes. Per causa del seu poc enteniment i justament per això la mula és una metàfora important en el cas del refranyer català; en llengua castellana, aquesta característica o problema de caràcter es relaciona més aviat amb la cabra.

"Les dones son tretze."

"Lo punt de les dones; tretze és tretze."

"La mula i la dona, el garrot sol fer-la bona."

"A la dona i a la cabra, corda llarga, però no tan llarga que es perdi la dona i la cabra."

De vegades, i a tall d'excepció, es diu que "per castigar la dona, grossa causa hi ha d'haver". Però aquesta és, com diem, excepció dins d'un panorama general que mostra la degradació total a la qual és condemnada la dona pel sol fet de ser-ho.

Perillositat, desconfiança, precaució i, finalment, càstig, cops i maltractaments apareixen una i altra vegada al refranyer.

"La dona i el gat, tancar-los aviat."

"Gallina i dona, quan torcen el coll és quan són bones."

"Les dones només serveixen per fer panderos i tabals de la seva pell, i encara sonen malament."

"Senyor, deu-me una senyora, un cotxe per a passejar-la i un bastó per a apallissar-la."

Hi ha dites molt dures contra les dones que, a més de justificar la subordinació femenina, el menyspreu simbòlic, la desvaloració cultural i el maltractament verbal i físic, arriben a alguns a extrems inhumans i especialment cruels. Les dones, cal castigar-les, domesticar-les, maltractar-les, i fins i tot a elles els agrada.

"La dona és bèstia que li agrada el càstig."

"La dona, com l'empedrat, li agrada ser trepitjat."

"Si vols mal a ta muller, dona-li llenya de figuera i de noguer, i si la vols bé,

dóna-li alzina o d'oliver."

"L'ase i la dona, el bastó els adreça."

"Pel cavall esperó i per la dona bastó."

De fet, la seva desaparició no pot causar dolor: "dona morta, gata perduda i olla trencada no dolen ni una vegada", "sentiment de dona morta sol durar fins a la porta." La crueltat, com es pot veure, és infinita.

Des dels refranys que la comparen amb objectes i la redueixen a un paper ornamental, fins als que li desitgen la mort o la denigren com a persona, n'hi ha de tots colors, si l'un pitjor l'altre encara més. Es desitja fins i tot la mort de la dona.

"Les dones són un bestiar que fa bonic."

"Les dones, la més bona per llançar."

"La dona només és bona després de morta."

"Les dones, per matar-les."

"La dona és el bací de l'home."

I és de que ja se sap que el problema sembla no que no té remei i "les dones sempre són dones" i que "quant les cabres faran llana, les dones faran bondat", raó per la qual no hi ha esperança, de moment.

Al final, i després de tot aquest menyspreu, burla i insult envers la població femenina, el refranyer, fidel a l'ambivalència de la cultura popular, ha d'admetre que les dones són dolentes però necessàries, i fins i tot convenients.

"La dona és un mal necessari."

"Les dones, malament amb elles i pitjor sense elles."

"La dona i la sangria unes vegades mata i altres dóna vida."

"Qui té dona té de tot."

"La dona i vinya donen l'home alegria."

Després de tot, ja se sap: "casa sense dona, com taula sense pa" o "casa sense foc i sense dona, cos sense ànima". La dona és l'ànima de la casa, com a mare i mestra de casa ho és tot: té cura de la família, estalvia, cuina, renta, neteja. És, com diuen els proverbis, el pa i el foc, el cor de la llar.

"L'HAYER DE SER" DE LES DONES! DISCRETES, OBEDIENTS, CASOLANES I TREBALLADORES

"En termes generals hom pot dir que el refrany només respecta la dona sota dos aspectes: la mare i la mestressa de la llar. Els documents que considerem sota aquestes aspectes són d'una selecta ponderació que contrasta notablement amb la resta."
(Amades 1936:8)

Després de veure com són les dones de carn i ossos, de la realitat quotidiana que ens envolta, les dones que realment existeixen al nostre entorn i al costat dels homes, dones bàsicament molt dolentes, el refranyer mostra com haurien d'ésser les dones, com haurien d'ésser per ser bones, és a dir, la seva imatge modèlica i ideal, que no existeix però que seria aconsellable i desitjable que existís. Tot això, per descomptat, segons els missatges creats i recreats al cor del refranyer popular català.

En primer lloc, la dona bona és la dona callada, la que no xerra i de la qual tampoc es xerra ni se sent parlar. Totes dues característiques són essencials per arribar a l'ideal de dona que, segons sembla, té la societat i la població masculina, o que com a mínim és el model cultural hegemònic reflectit a través dels missatges que transporta el refranyer.

*"La bona dona calla i la dolenta xerra."
"La dona que no sona es la més bona."
"Dona llesta i callada de tothom és estimada."*

El silenci és l'expressió més destacada de la subordinació, la manca de veu i la inexistència, pel fet de no ser anomenada. Si la crítica més comuna i nombrosa era considerar la dona com una xerraire, la principal virtut ideal ha d'ésser restar callada, muda, "ni vista ni coneguda"; com dèiem, pràcticament inexistents.

*"La dona, ni vista ni coneguda."
"La fama de la dona, ni dolenta ni bona."*

El model ideal de dona passa per la bondat, la lleialtat, l'honradesa i l'obediència. I a més, és la que no surt de casa seva i desenvolupa satisfactòriament les feines de la llar, reservada, endreçada i molt feina; aquest darrer tret es presenta especialment remarcat: la imatge per excel·lència és la de l'abnegació i la submissió, a més d'un cert cant o lloa al treball domèstic.

*"La donzella recatada té la finestra tancada."
"La donzella recatada a la feina i retirada."
"La dona només ha de manar a la cuina."*

"Treballadora, casolana, "repòs del guerrer", bona mare i mestressa de casa: aquesta és la dona perfecta, que com a tal sembla inassolible, com demostren totes les dites negatives al voltant de la figura femenina que hem anat veient. L'estereotip de la mestressa de casa és important, el model de dona molt treballadora, organitzada i estalviadora, guardiana dels valors tradicionals catalans (Prats 1985), malgrat que aquests van més enllà.

*"La mestressa feina és la clau de la casa."
"La dona de sa casa en un dia renta, fa el menjar i pasta."
"La dona enfeinera fa trenta feines en un dia."
"La dona casada, neta, sana i endreçada."
"Endreçada, taula parada, casa escombrada i feta la farina."
"Si la dona no estalvia no arriba."*

"La feina és força important en aquest model de dona, i per això hi ha tants proverbis en el mateix sentit. Per a poder-s'hi casar, la dona ha de ser honesta i treballadora; és aquesta una característica principal i necessària per als homes, per a la societat en conjunt, i per a l'ordre establert pel sistema social imperant.

*"Donzella honesta, fer feina ho té per festa."
"Dona que sap rentar, pastar i filar, ja es pot casar."*

"... és que ja se sap que "dona ociosa, no pot ésser virtuosa", i que "vinya vora camp, prat vora ribera i dona finestrera, tots tres fan mala fi", perquè "la dona que tant mira poc fila" i "la dona que no vetlla no fa llarga tela". Les dones han de ser com els animals domèstics i domesticats: "dones, gallines i gates, casolanes".

"De tota manera l'ambivalència regna a la parla popular, i més enllà de l'ideal de dona bona que es persegueix, a la pràctica es confessa que la dona que de veritat sembla agradar a alguns homes, combina característiques de diversa mena.

*"Darrer senyora, a la finestra dama i al llit bagassa."
"Bones volen la dona neta, rica i tonta."*

"Això sí, quan, per casualitat o com a excepció, es reconeix que les són bones, són un gran tresor.

*"La dona bona i lleial és un tresor sens igual."
"La dona bona i lleial és el millor cabal."*

"Però quan són dolentes, com és el cas de gairebé totes i a totes hores i a tot moment, són "la perdició dels homes" que, en essència i segons aquest discurs, són

bons; també són "la perdició del món": tant és el poder que sembla ser que tenen aquesta colla de diables i bèsties que són o som les dones.

ESTRATÈGIES D'ADAPTACIÓ I ÚS DEL LLENGUATGE PER LES DONES

"No hi ha dubte que els documents de sentit invictiu són d'origen masculí. Aquest fet ens planteja unes qüestions: ¿Per què la dona, en justíssima defensa, no ha creat altres refranys que la vindiquin?" (Amades 1936:8)

Tot el que s'esmenta en aquest apartat té un doble missatge, ja que, més enllà de la justificació, de la crítica directa i del maltractament obert cap a les dones, es demostra que, si això és necessari, per alguna cosa serà. És a dir, que d'alguna manera s'accepta que les dones no són tan submises i abnegades com a molts els agradaria, i la subordinació costa molts esforços, i fins i tot la configuració i creació d'un univers imaginari de proverbis crítics i amenaçadors tan important com el que s'està analitzant.

Es tracta del reconeixement implícit de la possibilitat de contestació i rebel·lió. Això explica la necessitat que la societat i els homes tenen d'aplicar les prohibicions i càstigs a les dones, fins a fer-les protagonistes del refranyer juntament amb el dimoni o els animals. I és que les dones tenen la seva veu i fins i tot cert poder; per això són dolentes i han de ser controlades per la població masculina, tot segons el model hegemònic cultural de la societat occidental en general i la catalana de forma específica i particular.

*"Poden més faldes que barbes."
"Tira més un pèl de dona que cent mules."*

Es curiós com, de vegades, una dona no val res, i d'altres es presenta o mostra amb un gran poder, un poder incommensurable -per sobre d'ella mateixa- envers els homes i també sobre al món sencer. Del menyspreu més profund a la confessió de la por hi ha només una passa.

*"A la dona i al flabiol se'ls fa dir el que es vol."
"La dona que sap més, o sap molt poc o no sap res."
"Les dones sempre surten amb la seva."
"La dona diu i fa el que li plau."*

La dona ha estat històricament en una posició secundària; explotada i discriminada, ha conformat una subcultura subordinada als principis generals i sovint

masculina del sistema social. Però això no significa que hagi acceptat de forma submissa aquesta dominació: l'existència d'una subcultura femenina dins la societat regida per la desigualtat origina o propicia el desenvolupament "d'astúcies" per a sobreviure (Juliano 1992). Perquè ésser discriminada no és el mateix que ser passiva o captiva.

Dins del refranyer amassat per les creences i valors socials tradicionals i androcèntrics, es poden trobar alguns proverbis que transmeten l'experiència de les dones a les seves congèneres o, si més no, deixen constància de la posició activa, de pensament, paraula i acció, de les dones a la societat. Entre altres coses, reconeixen i confessen la dificultat de l'exercici de la maternitat i de les tasques domèstiques, és a dir, dels seus rols socials per excel·lència, la seva identitat fonamental com a dones dins aquesta cultura tradicional.

*"El part és el lliri i el criar el martiri."
"La foïna de la muller sempre està feta i sempre està per fer."*

El significat dels missatges transmesos des de les dones i per a elles i impregnat del punt de vista femení és força crític amb les actituds dels homes i prevé envers les seves conductes; això inclou des de la crida a la resignació davant el comportament masculí fins a un cert reconeixement dels "poders femenins", però també exigeix als homes les característiques tradicionals -assignades pel model de masculinitat hegemònic- del seu gènere, com ara el valor o el paper proveïdor. Tot això s'aprofundirà més endavant, en un capítol posterior.

D'altra banda, els refranys prevenen sobre els homes casats i els seus deures, així com sobre la necessitat de guardar la virginitat. També hi ha un espai per al consell de les mares a les filles a l'hora d'entrar al matrimoni, sigui a favor o en contra. Tot plegat també es veurà amb deteniment en el seu moment, en un altre apartat.

En definitiva, el control exercit sobre l'ús del llenguatge i el potencial semàntic i expressiu de la llengua forma part del control dels sectors socials dominants en general i el grup masculí en particular. És part de la dinàmica de manteniment de la desigualtat social, ètnica, d'edat i de gènere dins del camp de la cultura popular, de la producció simbòlica i de la comunicació. Però les dones també hi han de dir la seva, perquè elles també utilitzen les dites per expressar els seus sentiments i idees. La llengua parlada és difícil de coartar i censurar.

"Dones, coets i campanes no tenen amo."

I és que el llenguatge és el tipus de comportament comunicatiu més explícit

que coneixem, i la llengua és una de les més grans repressores socials existents, paper que desenvolupa a través de l'exercici de les seves funcions a favor del sistema social dominant. Però la narració popular també conté innumbrables protestes i denúncies, silenciades en el transcurs de les relacions socials i transferides a l'espai del llenguatge simbòlic (Lombardi Satriani 1978; Fernández Poncela 2000b). No es tracta només de denúncies o resistències per part de les dones envers els homes i el sistema, sinó també de lloances i valoracions socials del ser i fer de les mateixes dones com a persones dignes, autònomes i fins i tot amb certs nivells de poder.

Com hem vist, les dones hi posen amb més o menys èxit, i l'ambivalència regna de vegades en la utilització de les dites populars. Així, doncs, hi ha refranys per a tots els gustos, encara que malgrat tot, són majoritaris els que afavoreixen l'androcentrisme i premien les actituds masculines i fins i tot masculistes, i els que desvaloren o ataquen les formes d'ésser i d'expressar-se de les dones.

"Els tres enemics de l'home: dones, cartes i vi."

"Herba crua, dormir a terra i dona nua duen l'home a la sepultura."

"De les dones, la millor la més petita (perquè hi ha menys quantitat de dona)."

"Tres coses fan de mal domar: rucs, dones i cordes d'espart."

PAPERS FEMENINS

Com s'ha vist, al refranyer popular les dones tenen una determinada imatge estereotipada, uns pensaments i comportaments concrets, producte del discurs de la cultura hegemònica i reproduïts pels proverbis a través dels seus missatges.

També el discurs deixa clars els papers o rols socials de les dones, inserits en els missatges del refranyer. Ens ocuparem aquí només d'aquells refranys que parlen sobre els diversos rols de les dones segons el seu estat civil -solteres, mares i vídues-, la seva posició a la família -filiació (mares i filles) i adscripció -padrastrès, sogres, nores, cunyades-, l'edat -joves, velles-, i també sobre les "malles" dones: prostitutes.

Aquests papers socials formen el grup més ampli de dites referides a les dones, i sovint, o més aviat després de les que descriuen els estereotips femenins vistos anteriorment (xerraire, mentidera, dolenta i perillosa) o les comparacions amb els animals i amb el mateix dimoni. Es pot dir que és un segon grup en importància i negativitat, en el qual es dibuixen els rols socials de les dones, sovint de forma crítica i negativa com en el cas anterior.

DONZELLES, ESPOSES I PUTES: EL VALOR DE LA VIRGINITAT I LA FIDELITAT

"Tres coses hi ha que si es perden no es poden tornar a trobar: virginitat, fama i vida."

Les donzelles són les dones joves, la virginitat de les quals és el seu valor de més, simbolisme de la fidelitat i puresa que han de tenir totes les dones per tal de guardar l'honor de la família d'origen i, el que és més important, el de la família del futur marit i el del marit mateix, de manera que garanteixi la filiació de la família.

*"Donzella recatada serà molt bona casada."
"Virgonya i bonra, dona que les perd mai més les torna."
"Dona que vol ser apreciada, ni massa vista ni visitada."*

El que cal tenir cura, perquè "per deixar-se besar comença la doncella a desbar".

Des del seu naixement, les dones semblen condicionades socialment a ser

esposes d'algú i mares d'algú. Possiblement, es tracta de les identitats de gènere més fortes. Per viure segons la normativitat cultural del seu medi social i segons el desenvolupament de l'aparell psíquic conformat des de la primera infància, les dones han d'integrar-se en aquests rols. D'altra banda, per part de la societat i dels homes, aquests papers femenins seran els més destacats i valorats, i representen la cara positiva de la "dona ideal", que ja hem vist. El servei als altres és una norma interioritzada i reproduïda per la generalitat de la població femenina (Basaglia 1983; Chodorow 1984).

De fet, ja se sap que hi ha diferències entre l'estatus de núvia i el posterior d'esposa: "reina de núvia, esclava de dona", amb això sembla tot dit.

L'esposa oficial de vegades és tractada magnànimament, per allò que és la mare dels fills i la persona que té cura de la casa i de l'home. És per això que se la defensa com a propietat, entre d'altres coses per garantir-se la legitimitat dels fills i les feines domèstiques. El paper de la mestressa de casa a la cultura tradicional catalana és força important, com ja s'ha deixat clar amb anterioritat.

*"La dona casolana és corona del marit."
"Dona, una i bona."*

Però, malgrat tot, no sempre se salva de la burla i la crítica, encara que, com hem assenyalat, aquest paper social li dona prestigi i és necessari i apreciat socialment. Com a esposa, entra a formar part de la societat, es visibilitza, encara que sigui mitjançant els rols socials d'esposa i mare; i també, això s'ha de remarcar, és valorada, amb tot el que això té de positiu. Hem de recordar que la reproducció social -material, biològica i cultural- és la base de la societat i de la producció, com ja ho va reconèixer Marx, ara fa molt temps.

*"Els enemics de l'home són tres: la sogra, la cunyada i la muller."
"Al molí, a la guitarra i a l'esposa, sempre els fa falta alguna cosa."*

Després hi ha les "altres" dones: les prostitutes pateixen també un assenyalament públic que les dites recullen puntualment i s'encarreguen de transmetre i recordar contínuament. D'una banda, reben el menyspreu de la societat, però, d'una altra, no es pot descartar la por que desperten en els homes, ja que són relativament "lliures" -sense home ni obligacions familiars- i, el que és més important, tenen el poder de seduir amb l'eroticisme que s'amaga per part de les altres bones dones.

*"La mala dona, de molts aimada i de cap estimada."
"Dona del carrer, dona de tothom i ningú li vol bé."*

*"La que volen per muller, no la volen vagaza primer."
"Guarda't de la bagassa, que et deixarà l'ànima morta i la bossa rasa."
"La dona escandalosa és pitjor que una rabosa."
"Colxera de gos i plor de bagassa avial passa."*

D'altra banda, totes les dones poden ser lleugeres en algun moment, i és per això que s'han de vigilar; però de la infidelitat femenina ja se n'ha parlat.

*"Dona, vinya, cabra i melonar fou de mal guardar."
"La memòria com la dona molt sovint és infidel."*

D'altra banda, la responsabilitat pel fet que el marit surti de casa a buscar bones dones és finalment adjudicada a la dona pròpia: "dona ben composta treu el marit d'altra porta", malgrat que "la dona de casa mai és tan guapa com la bagassa", ja se sap.

MARES, MADRASTRES I FILLES: ELS VINCLES PRIMORDIALS DE SANG

Ser dona equival, d'una o altra manera, a ser mare. És un "destí", sigui elat culturalment com a "tradició" o "costum", sigui senzillament assenyalat a quelcom de "biològic" i "natural". Amb el substrat d'un suposat instint maternal (Badinter 1981; Friday 1981), la societat respecta aquest paper i la dona el realitza personalment, tot seguint les pautes inscrites al model cultural establert. La identitat (construïda) mare-dona és molt important. I la mare sembla bona dona, és la millor dona, de vegades l'única bona, fins i tot. Tot amor de mare, submissió i sacrifici. És el màxim.

*"Bona mare no diu al fill si en vols, sinó té."
"Mare no es dona, sinó àngel."*

Les mares són el personatge femení més ben tractat pel refranyer; "sacralitzades i admirades, desperten amor i respecte. Elles són el veritable amor de la vida dels homes, més que no pas les esposes, amants o companyes de vida, que moltes vegades, en la comparació sempre sortiran perdent.

*"L'amor el de la mare és el millor."
"L'amor de mare, que tota la resta és aire."
"Els marits i mullers, prou en passen pels carrers; però de mares, no n'hi ha cap."
"Mare morte, casa desfeta."*

Aquest rol social no sols és apreciat, sinó més aviat sublimat i, encara que sigui sota formes tradicionals, cal reconèixer que també valorat i lloat, fet que potser es reflecteix encara més al refranyer en llengua castellana.

*"Una mare manté deu fills i deu fills no mantenen una mare."
"El pitjor mal d'una dona és no tenir mare i tenir sogra."*

Davant de tanta bondat envers la mare, és obvi que la seva suplantació, la madrastra, sigui la dolenta per antonomàsia. I és que la madrastra no solament no és la mare, sinó que és, a més a més, la dona del pare. Són, per definició, les mares dolentes o les dones malvades, i és que en elles es troben tots els problemes que no es volen veure a les mares per una qüestió psicològica i simbolicocultural; però, a més, el seu paper ve donat per la relació d'esposa-dona transgressora o mare usurpadora, i no de mare pròpiament dita.

*"Renego de la madrastra i de la seva casta."
"La madrastra pesiga i arrastra."
"De madrastra el nom ja basta."
"Madrastra, ni de cera ni de pasta; sogra, ni de lluny ni de vora."
"De madrastra i de sogra, fes-te'n fora."
"La fillastra va descalça, la filla molt ve calçada."*

Les filles reben un ventall de consells i advertiments socials, especialment les joves donzelles, com ja s'ha vist. Així mateix, apareixen de vegades en comparació o contraposició amb els fills homes i hi ha preferència envers ells per part de la família. Les filles sovint es mostren com una inversió dels pares per a garantir-se la feina durant un temps i la supervivència en la vellesa, però hi ha la creença tradicional que val més tenir fills que filles.

*"Matrimoni de fortuna, set fills i filles només una."
"Qui té filles menja bunyols."
"La filla, dejuna però vestida; el fill, fart i descalç."
"Casa la filla a on puguis i el fill a on vulguis."
"La filla és una bona hisenda per la vellesa."
"Filla casada, filla perduda."*

Sempre i en tot moment, la parla popular dels proverbis fa l'ullet, i afavoreix el somriure còmplice. Això succeeix gairebé en tots els temes tractats.

"Una filla, poques filles; dues filles, bones filles; tres filles, masse filles; quatre filles i una mare, cinc dimonis per un pare."

SOGRES, NORES I CUNYADES: LA CONFLICTIVITAT DE LA FAMÍLIA POLÍTICA

L'espai del parentiu polític de les dones (sogres, nores i cunyades) s'ha assenyalat tradicionalment com complex i difícil a l'hora de la relació intersubjectiva en general i la convivència en particular. Entre els homes, també resulta complicat, però no tant, o almenys el refranyer així ho creu, pel que es desprèn del reduït nombre de dites sobre el tema.

Destaca sobretot el cas de les sogres, que són pintades, en contraposició a la nora i tal com passa amb la madrastra, com les més dolentes. I és que els vincles de parentiu per adscripció són complicats en un terreny en el qual les joves espouses, encara que siguin d'alguna manera de mares de l'espòs, i on les mares tenen ja competència a l'hora de rebre l'amor del fill. Hi ha també l'exercici de poder de les sogres respecte a la seva posició de prestigi social que l'esposa encara ha de guanyar-se: li exigeixen tot tipus de proves, feines i humiliacions. Al mateix temps, però, la nora apareix comparada amb la mare davant la nora, i en aquest punt surt sempre perjudicada. De vegades s'arriba a l'extrem de desitjar de forma irònica i divertida la desaparició física de la sogra.

*"Defectes d'una sogra són com els dies de febrer: pocs, curts i freds."
"La sogra, encara que fós de sucre, no fóra dolça."
"Per for una sogra de sucre i encara li amargava la punta del nas."
"La nora és la sogra que no mou guerra, però millor si la cobreix la terra."
"Quan mor la sogra balla la nora."*

El conflicte sogra-nora es reitera a la parla popular, i curiosament alguns refranys recorden a la nora que serà sogra, i a aquesta que va ser nora. També hi ha referència a la relació limitada i difícil entre cunyades, encara que no de forma tan clara com l'anterior.

*"La nora i nora, mal bestiar."
"La nora i filla caben en una camisa; sogra i nora, ni en tot Barcelona."
"La nora i filla, pa i cadira; a una nora, pa i a fora."
"La nora s'ordia't, sogra, que vas ser nora."
"La nora s'ordia't, nora, que seràs sogra."
"La nora i cunyada, val més morta que enterrada."*

Al marge que aquest tipus de relació sigui de vegades força complicat -el

parentiu amb vincles de sang no té per què ser-ho menys-, també és veritat que des de la cultura hegemònica i a través de la popular s'intenta dividir les possibles amistats o aliances entre dones, com és el cas de les sogres i nores; s'incrementa la divisió i s'amenaça la solidaritat o la unió i l'enteniment intragenèric existent (Juliano 1992). No és menys cert, tanmateix, que a determinades societats la tirania de la sogra sobre la nora ha perdurat en el refranyer més enllà dels canvis ocorreguts en la pràctica social. I és que, en general, massa dones fan nosa, i la desconfiança i competència entre elles és sempre potenciada pel discurs popular, tot projectant la cultura establerta i androcèntrica.

"Tres filles i mare, pobre pare."

"Dues faldilles en una llar se solen barallar."

"A l'amiga que ho és més, no li ensenyis el promés."

SOLTERES, VÍDUES I VELLES: LA DESVALORACIÓ DE LA INFERTILITAT O LA POR A LA LLIBERTAT

Les dones que a determinada edat no han entrat a la institució del matrimoni són ridiculitzades. El cas de les "solterasses" està força estès pel món. I si, com hem dit, la dona arriba al prestigi i el reconeixement social a través del matrimoni i de la maternitat, és obvi que les solteres i especialment les popularment conegudes com a solterasses -dones ja grans a les quals se suposa que se'ls ha passat l'edat de casar-se i parir- no gaudeixen d'apreciació social.

"Solteria, lleugeresa i beneteria."

"Fadrines folles, allí on va una van totes."

Així, hi ha refranys de burla sobre els desitjos sexuals d'aquestes dones i el seu suposat mal humor davant la vida, i d'altres que contenen el missatge sobre la conveniència del matrimoni per a arribar a ser feliç i evitar així la infelicitat -infertilitat- de restar sense parella.

"La dona casada o monja."

"La dona desgraciada, cent anys fadrina, cent anys viuda i un any casada."

"La que molt ha festejat, per vestir sants s'ha quedat."

"La fadrina als trenta, trenta vegades al dia el diable la tempta."

Però també hi ha refranys que recomanen, amb clares ambivalències, precaució davant un mal casament. Sobre aquest punt, enunciat amb anterioritat, hi tornarem més endavant.

"Per casada i mal menjar, val més soltera quedar."

"Més vestir sants que despullar borratxos."

Les vídues, per la seva banda, semblen ser un altre objecte d'escarni preferit del refranyer. A pesar d'una certa imatge tradicional de desvalguda i adolorida -l'estrès emocional del canvi bruscat esdevingut a la seva vida-, la consegüent indignació a la qual les sotmetrà la societat farà que desenvolupin un sentiment d'humilitat perquè no tindran a qui cuidar. Les vídues són maltractades en la parla popular.

"Llgrimes de viuda, la primera ventada les eixuga."

"Viuda endolada i ben pentinada, dues vegades boja."

"Una bona mula, com la bona viuda, grassa i voltadora."

Des del comportament modèlic que han de seguir fins a la picaresca sexual i descarada, es descriu la conducta correcta de les viudes i el dolor per la mort del marit; tanmateix, i especialment, el refranyer es fa ressò del matrimoni en les bones núpcies, dels desitjos de casar-se o mantenir relacions sexuals i de la seva influència i poder.

"Una bona muller, porta tancada."

"Provar-se el dol és de les viudes el primer consol."

"Una viuda que plora molt altre marit en vol."

"Una viuda d'altre marit, olla de caldo afegit."

"Una viuda i afamat no hi ha pa sec."

"Una viuda rica amb un ull plora i amb l'altre replica."

Ara bé, el missatge té les seves contradiccions i, tal com succeïa amb les solterasses, s'aconsella precaució davant del matrimoni (en aquest cas el segon).

"Més viuda estar que mal casar."

Les velles són ridiculitzades en algunes ocasions, mentre que altres cops, per l'edat i els cabells blancs, respectades. Les seves arrugues poden ser de vegades venerades com a premi d'una vida de sacrificis i pel compliment satisfactori dels seus papers socials de mare i esposa. Però, no obstant això, per la seva vulnerabilitat d'indefensió, el seu físic i la seva parla gastada i desordenada, són fàcilment objecte d'ironia i broma, especialment entre els joves.

"La vellesa és l'infern de les dones."

"Una vella a estirar i el dimoni a arrugar."

"Les velles a les bodes sempre parlen de quan van se núvies."

A més, i entre altres coses, persisteix la imatge del desig sexual, com en el cas de les vídues i les solteres, i això constitueix una gran contradicció, ja que en general se suposa que ja són grans per a aquestes coses; però el refranyer ho accepta, és a dir, que en aquest punt resulta més avançat, encara que d'altra banda és cert que ho fa en to de burla i amb menyspreu.

*"La vella es moriria i encara festejaria."
"De mig cos en avall no hi ha cap de vella."*

En tot cas, segueixen essent dones perilloses: cal tractar-les amb desconfiança i precaució.

"De vella galana, no te'n fiïs."

REPRODUCCIÓ O SUBVERSIÓ: MENYSPREU O TEMOR

Les dones que, pel seu estat civil o la seva edat -solteres, vídues i velles-, no són dones fèrtils pateixen el menyspreu de la societat i són objecte de burla constant i sagnant, ja que no són útils -en el sentit de la reproducció biològica, social i de manteniment- des del punt de vista de la cultura dominant i dels homes.

I és que les dones adquireixen valor quan entren al matrimoni i especialment amb la maternitat, fet que explica la importància de les mares i les esposes (la seva identitat de gènere primordial). Així, la població femenina sense parella es pot sentir desgraciada perquè les dones construeixen la seva identitat en el "servei als altres" (Basaglia 1983), i s'autoinculpa perquè no compleix el paper assumit des de la socialització infantil, a més que suporta la pressió social negativa per la seva condició i no gaudeix del petit poder i la valoració que la posició d'esposa i mare els atorgaria. La infertilitat és vista com un crim, i les dones que hi són condemnades són desconegudes, o millor dit, assenyalades i criticades.

D'altra banda, però, es desxifra fàcilment que es tracta de dones no controlades per la societat ni pels homes, dones que, al cap i a la fi, per una motivació o una altra, són lliures. I possiblement aquesta sigui la raó per la qual són tan maltractades simbòlicament: l'estat civil de solitud -pel que fa a la parella- o la situació d'infertilitat es consideren un perill per a la normativitat social. Això és molt clar en el cas de les solterasses i les vídues, com hem anat veient. Fins i tot, en el súmmum de la contradicció, les dones s'aconsellen entre elles la necessitat d'integrar-se socialment pel bé de la seva pròpia salut mental.

"Dona que no estima no val res."

"Quant les dones tenen fills ja no corren tants perills."

En general, els missatges emesos als refranys són pressions destinades a la internalització, acceptació i reproducció del model cultural socialment establert en un context determinat. I és que els condicionaments socioeconòmics i polítics són inseparables dels sistemes culturals, els discursos ideològics i les estructures afectives.

Però no tot es troba tan lligat com sembla, i sota l'aparença de submissió hi ha la desobediència, des de l'enfrontament de caràcter subversiu fins a la readaptació a les condicions socials i models culturals existents a cada context. Això desmuntja l'enfocament victimista i passiu sobre les dones que han formulat certs discursos feministes, i també la creença en el caràcter conservador i anacrònic del model tradicional (Lombardi Satriani 1978; Gramsci 1984; Lara 1990; Juliano 2002; Fernández Poncela 2000b).

Nem de pensar que els proverbis burletes que produeixen o volen convidar al humor -com, per exemple, els referits a solteres i vídues- reflecteixen temor, és a dir, que de vegades la cultura popular convergeix en objecte de burla allò que produeix por (Bajtín 1974). Més clar, l'aigua.

ROLS I ESTEREOTIPS MASCULINS

Hem vist les imatges i els papers socials sobre les dones que el refranyer conté. Nosaltres ens proposem saber com es configura, recull i reproduceix el contingut referent als homes, que també és producte del discurs hegemònic cultural.

És evident i conegut el menyspreu que els proverbis, com a forma d'expressió, manifesten envers les dones; però de la seva visió sobre els homes se'n coneix poca cosa. I això és així perquè hi ha menys refranys dedicats als homes des de la perspectiva femenina.

En aquest capítol volem reflexionar al voltant dels homes com a gènere, el seu paper i haver de ser, el seu rol o paper social i el seu estereotip o imatge cultural, especialment aquella que té a veure amb "el marit", protagonista masculí i actor social que sobresurt amb força i de forma molt intensa i particular en aquesta cultura tradicional.

Concretament, ens centrarem en com els homes apareixen esmentats com "els marits" -en el sentit dels diferents-, així com en tot allò relacionat amb la seva imatge tradicional dins la masculinitat hegemònica de l'honor i la paraula; també estudiarem els missatges al voltant del seu rol proveïdor i, per acabar, les divergències i similituds entre homes i dones, les comparacions i les imatges estereotipades de cada sexe en contrast mutu. Tot es farà relacionant sempre el discurs hegemònic cultural amb les possibles resistències a aquest mateix discurs, tot en el marc de l'anàlisi i la interpretació del refranyer com un text simbòlic de la cultura (Geertz 1987).

LA HUMANITAT I ELS ALTRES

Moltes vegades, la paraula i terme "home" és sinònim d'humanitat; d'altres vegades, s'oposa al gènere gramatical masculí. Vegem, a continuació, alguns refranys del refranyer, adreçats aparentment als homes -com a humanitat-, de manera que poden ser advertiment i consell per a homes i dones.

*"De homes és errar; de bèsties no esmenar."
 "De homes previngut, val per dos."
 "De homes mort, no parla."*

En ocasions, quan se cita els homes és per remarcar alguna diferència; això vol dir que són "els altres", els diferents, ja sigui per l'aspecte o la fesomia, o pel com-

portament desviat o no apropiat, i l'assenyalament sol ser de caire negatiu, amb intenció d'advertència i precaució. Per exemple, ni pobres ni rics són ben vistos. És una part del cor de la cultura popular, on la força de la identitat és molt important, com també ho és la burla envers els altres, els diferents. És un petit carnestoltes de la parla popular.

"Home ric, mal enemic."

"Home pobre, ple de traçes."

"Home panxut, mal vestit i poc volgut."

També, com dèiem, algunes característiques físiques o de conducta queden recollides al refranyer, de vegades amb no gaire bons ulls. Els altres, en el sentit d'altres cultures, són especialment criticats, i és que la identitat d'un grup humà, d'una cultura i d'una nació consisteix a "identificar-se amb" i "diferenciar-se de". Però aquest tema no el tractarem aquí.

"Home roig i gos cerrut, abans mort que conegut."

"Del pèl roig, ni gat ni gos."

"Home brut, sembla un perdut."

"Home petit, llegua llarga."

"Home cregut, home perdut."

"Home fart, sempre fa tar."

No obstant això, alguns trets també poden ser positius, almenys aparentment. Però l'edat avançada no n'és pas un. Això també pot aplicar-se, com de fet es fa, a la població femenina.

"Home petit, bona verga."

"Home pelut, bome agut."

"El que a quaranta no atura i a cinquanta no endevina, a sesenta desatina."

DE PARAULA I HONOR, ELS CORNUTS I ELS GELOSOS

Ja sabem que una part dels refranys que contenen el vocable "home" es refereixen a la humanitat en general, però també és cert que d'altres subratllen o se centren en el sexe masculí. És el cas, per exemple, dels que tracten de l'honor i la paraula, que queden dipositats en els homes perquè, com ja sabem i ens recorda el refranyer, les dones no són molt hàbils en aquesta matèria. Però els homes han de ser-ho. I si no ho són, esdevenen objecte de crítica per tal de posar remei a la seva debilitat; els proverbis hi incideixen i els qüestionen.

"Home desdit, no val un ardit."

"L'home per la paraula i el bou per la banya."

Però més enllà de la paraula donada hi ha l'honra de l'esposa. La infidelitat femenina, així com la necessitat de control dels homes, ja han estat mencionades en altres apartats; formen part del problema que l'home pot arribar a tenir sobre la seva imatge de controlador i castigador de la dona lleugera. Remarquem: de vegades, més que del comportament en si, del que es tracta és de la imatge d'aquesta conducta, i això és força important pels homes.

"L'honra del marit en la mà de sa muller està."

I, per mantenir l'honra, de vegades s'ha d'utilitzar, si cal, la força, fins i tot no com a càstig, sinó com a prevenció, pel que pugui ser, perquè ja coneixem com ho són, de dèbils, les dones i com és d'incorregible el seu comportament. Això ha quedat ben clar.

"La dona honrada, a casa amb la cama trencada."

"La cuina tancada i la dona dintre."

Com a contrapartida d'aquesta conducta inapropiada i desviada de la dona, i com recull el refranyer, sorgeix la figura del cornut, objecte de burla i menyspreu, que exerceix pressió i fa de correctiu social sobre aquest aspecte personal. A més, incita als homes i els instiga a exercir vigilància.

"Vols ésser cornut vés a caçar sovint."

"El cornut és el darrer qui-u sap."

"El darrer que ho sap és el banyut."

"És tot u portar les banyes o fer-les dur."

Perquè el cos reproductor femení ha d'ésser custodiat i controlat per mantenir la seguretat del llinatge familiar a més de la imatge honorable. I la burla adreçada a l'home que no compleix amb això té la clara intenció o funció d'aconseguir que ho faci a través de l'escarni públic. La figura contrària no existeix, i no es burla sobre la dona el marit de la qual comet infidelitat i adulteri; en tot cas hi ha consells per a evitar-ho amb la promoció tant del bon caràcter com de la bona presència: és més una invitació a evitar l'adulteri o a subvertir-lo que ja ha tingut lloc, que a castigar-lo. Perquè ja sabem que la doble moral existent i la infidelitat masculina de vegades és obviada, d'altres consentida, i fins i tot pot ser objectiu d'ostentació, i això en cap cas passa amb les dones.

"Una malcarada, duu el marit a la taverna."

"La dona arreclada, treu al marit de casa la veïna."

A més, l'home ha de ser valent. Per això és home. O no? I per descomptat ha de portar els pantalons.

"No té d'home més que la biga."

"Home covard mai troba dona bonica."

"Si no vols raons a casa sàpigues dur els pantalons."

"Sols les calces el marit deu treure's per anar a dormir."

La poligàmia masculina és present, encara que no tant com refranys d'altres cultures i d'altres llengües, com ara els refranys en llengua castellana a Espanya i especialment a Amèrica Llatina, on aquests temes són molt més presents i tenen un important to de permissivitat social.

"Per cada home toquen set dones dretes i una de coixa."

"De dones, festegeu-ne cent i no us caseu amb cap."

"Estigue't de pa i de dones mentre tinguis coca i noies."

"Guarda't, donzella, de paraule d'home, que corre com un cranc."

També apareix el tema de la gelosia i la figura del gelós que, malgrat ser un sentiment que es produeix o és compartit per tots dos sexes, en l'home queda més patent i ben retratat.

"L'home gelós, de un mal ne té dos."

"Home gelós no té repós."

"Dona gelosa, no reposa."

EL PROVEÏDOR

Segons el rol social establert per la masculinitat hegemònica a la nostra societat (Gilmore 1994), l'home, per a ser-ho ha de demostrar-ho: prenyar la dona, protegir els qui depenen d'ell i mantenir la família. És l'home prenyador-protector-proveïdor. Efectivament, trobem al refranyer el paper de proveïdor com a pare i marit, com a cap de la família tradicional. Hi ha un consell insistent en aquest sentit cap a la societat en el seu conjunt, i que es podria interpretar que s'adreça a les dones en particular, abans de donar el pas del matrimoni; alhora, és el paper que els homes haurien de tenir.

"Home de plets, pobre segur."

"Home de rifles, pobre segur."

"Home de molts oficis, pobre segur."

"Home que no sap sumar, may sabrà multiplicar."

La dona, per descomptat, també ha d'aportar de la seva part, com s'ha deixat clar en capítols anteriors. La mestressa de casa és peça clau de la parella i la família, i les feines domèstiques la seva principal activitat.

L'home proveïdor és una part de la construcció de la identitat masculina hegemònica tradicional, que serveix d'autoidentificació per als mateixos homes, i la passada, d'identificació per als altres i, específicament, com hem dit, per a les dones previngudes abans d'unir-se amb l'home, per evitar que no facin amb un home equivocat i que "no compleixi".

LES DIFERÈNCIES ENTRE ELS SEXES

En tot cas tenim clar què fan o què han de fer homes i dones en el repartiment de funcions i rols socials i la divisió sexual del treball, així com d'imatges o estereotips culturals que existeixen segons el discurs contingut en el refranyer aquí analitzat. I especialment, com deïem, la seva posició i interrelació dins la parella.

"Home a la plaça, la dona a casa."

"Casa és de la dona i el carrer de l'home."

"Marit, barca; la muller, arca."

Com als refranys anteriors, la casa i la llar són de la dona i el carrer i el món públic, de l'home. Però encara n'hi ha més, ja que fins i tot el físic és diferent: l'home lleig, dona bonica" o "la dona que encanti i l'home que espanti". I també el marit i el comportament semblen ser-ho, com també la feina i la intel·ligència, i tot les característiques sexuals.

"Donat com un xai i l'home com un brau."

"Home és foc i la dona estopa, ve el dimoni i bufa."

"Gràcia de la dona és la llimpessa i de l'home la llestesa."

Fins i tot el reconeixement del poder -i, si s'escau, la utilització- de la sexualitat femenina per a contribuir a la supervivència familiar es contempla de forma clara a les dites populars.

"El té cony té pa, qui té pitxa va a captar."

"El té dona guapa, té lo pà a casa."

Com veiem en aquests dos últims refranys, la mentalitat popular va més enllà de la norma moral establerta: és més ampla, realista, pràctica i desinhibida, i potser està ubicada més a prop de la quotidianitat. I és que el folklore popular i, més concretament, la narrativa oral tradicional, lluny de mantenir una posició exclusivament conservadora i tradicional, que certament sí que conté, també s'expressa d'una forma més lúdica i directa, portant dins seu contradiccions i resistències, de vegades amagades, d'altres de manera visible (Lombardi Satriani 1978; Fernández Poncela 2000b), tal com estem veient al llarg d'aquestes pàgines.

LA MANCA D'EQUITAT

Un pas més enllà de les diferències -algunes de les quals impliquen desigualtat, d'altres no-, hi ha la clara i palpable manca d'equitat entre homes i dones, que el refranyer recull, ara sí, amb summa duresa i fins i tot crueltat.

"La dona és la mitat de l'home."

"Dona sola, rama sense tronc; home sol, rama sense fulles."

"Val més home pecador que dona bona."

Així queda clar que els sexes no es mesuren amb la mateixa mida i, per descomptat, és la dona qui en surt perdent. Sempre valdrà menys: la meitat que l'home; o, si és bona, encara ho serà menys que un home dolent, com hem vist als refranys anteriors. Això sense esmentar la divisió sexual del treball, que es pot contemplar com a manca d'equitat, però que en el refranyer s'interpreta com a repartiment "quasi natural i aparentment consensuat" de feines i espais, és a dir, com a diferències, però també com a complementarietat.

LA COMPLEMENTARIETAT

"L'home fa la dona i la dona fa l'home."

Tanmateix, d'altra banda, de vegades hi ha un cert missatge que, més que de complementarietat -certament difícil-, és de compaginació entre les tasques i qualitats d'homes i dones, especialment dins la parella i al matrimoni.

Existeixen una sèrie de refranys de repartiment de responsabilitats que tenen un caire de complementarietat, en especial el paper d'home proveïdor i de dona estalviadora o administradora; fins i tot hi ha qui subratlla la tasca d'aquesta última. I, com s'ha dit, els homes guanyen i proveeixen, i les dones fan les tasques domèstiques. Això es pot llegir en clau de compaginació o en clau de desigualtat;

fet, no hi ha una sola lectura, i menys unisemàntica, sobre aquest fenomen. Sobre això aprofundirem al proper apartat, quan analitzem el matrimoni.

"Al tant el que estalvia la dona com el que guanya el marit."

"La dona a la casa i l'home a la plaça."

També s'advoca per la reconciliació en cas de baralles, que es reconeix que són freqüents però que no han de posar en dubte o perill la convivència i es poden evitar. Perquè ja se sap que "muller i marit, renyines de dia s'obliden de nit", però ara que de vegades no està tan clar: "baralles de muller i marit, de la taula al llit". En tot cas, els consells són per a tots dos: "amb el marit prudència i en la muller paciència", "muller tossuda, marit tossut: matrimoni mal avingut". El missatge és d'harmonia en la convivència, i paciència, molta paciència.

SÓN POCS, PERÒ HI SÓN: HOMES AL REFRANYER

Qui hem tractat de donar resposta a alguns dels interrogants que, amb una perspectiva de sensibilitat envers les dones i la seva posició al refranyer, i per tant a la llum d'aquests refranys, Amades es feia ara fa quasi set dècades: "¿Per què la dona, en justíssima manera, no ha creat altres refranys que la vindiquin? I, si els ha creat, per què no han estat en el llenguatge? ¿Per què no han arrelat, què n'ha estat la causa? ¿Per què el poble integrat per membres d'ambdós sexes, han arrelat els documents peyoratius i no se n'han creat de vindicadors?" (Amades 1936:8)

Els refranys dedicats als homes o protagonitzats per ells són menys des del punt de vista quantitatiu, i qualitativament contenen missatges concrets diferents dels adreçats a les dones, en el sentit de crear una imatge específica del que són els homes i del que haurien d'ésser, tot dins del discurs hegemònic de la cultura masculinista que envessa tota la societat impregnant d'intenció aquesta narrativa didàctica i moralitzadora per excel·lència (Conca i Guia 1996). Presenten una lleugeresa, una ironia i un advertiment més aguts que els que tenen la dona com a protagonista, els refranys més d'això, contenen un gran menyspreu i desaprovació de les actituds masculines, majoritàriament concebudes unisemànticament com a nefastes i perjudicials. La visió sobre els homes és més variada, plural, i sobretot suau, i fins i tot divertida i amb certa clau de joc.

Però també, encara que en menor mesura, veiem com es critica els homes; i això, des d'un punt de vista femení tradicional basat en l'ideal masculí hegemònic, és a dir, que les dones esperen trobar i la societat els indica.

De fet, però, la crítica existeix: les dones tenen quelcom o molt a dir dels homes i als homes. Més que una crítica subversiva del sistema, és una crítica envers els homes des del punt de vista del sistema social, per tal que compleixin el que el model cultural hegemònic dicta: homes amb paraula i honor, valents, treballadors i proveïdors; controladors i autoritaris, fins i tot. És el pater familias romà, el patriarca de l'Antic Testament, el cap de família segons els valors de la Catalunya tradicional i pairal.

En l'estudi de la cultura popular, és convenient revisar cautelosament i a fons els materials per tal de trobar les esclertes de llibertat que sovint se'ns escapen, especialment en aquelles manifestacions on no és fàcil intervenir des de dalt, com seria el cas del folklore oral, en contrast amb la cançó a la indústria discogràfica, on el control és evident i manifest (Fernández Poncela 2002). Perquè la creació mai és totalment unidireccional i unisemàntica, i les resistències, òbvies o amagades, són a tot arreu, més encara allà on hi ha possibilitat d'exercir certs espais de llibertat d'expressió (Scott 2000; Fernández Poncela 2000a), com ara l'oralitat popular.

Així, veiem com els homes han d'ésser proveïdors i han d'evitar ésser cornuts. Totes dues característiques es troben impreses al refranyer de forma clara i com a via per a portar la moralitat establerta a l'ordre social prevalent per mitjà de la veu femenina. Però, en aquest cas, també per a utilitzar el missatge adreçat a les dones en el sentit que els homes han de complir amb allò que està socialment i moralment reglamentat, com la manutenció familiar. Segurament, si cal fer això és perquè resulta evident que els homes no fan el seu paper; és a dir, que encara que no es diu obertament que no tenen paraula i que no porten el pa a casa, indirectament se'ls indica que ho han de fer. El resultat és el mateix, ja que el refranyer dóna a entendre que si se'ls crida l'atenció és perquè no compleixen. Si no fos així, quin sentit tindria fer-ho?

D'altra banda, la societat els aboca a ser els controladors de la reproducció de la seva parentela, o en cas contrari poden ser objecte de burla com a sanció social. En l'obra de teatre del món, ells també han de fer el paper d'actors que els correspon, i han de seguir les regles culturals establertes segons el model de masculinitat hegemònica, que, com diuen els estudiosos en la matèria, no sempre és fàcil d'exercir com cal, i fins i tot provoca dolor (Gilmore 1994; Bourdieu 1999).

MATRIMONIS I PARELLES

Un altre punt que tractarem en aquestes pàgines són les relacions de parella, que, tot i haver estat dibuixades en els capítols anteriors, ara es destriaran amb més deteniment i profunditat. Es tracta de les relacions intergenèriques més importants trobades al refranyer popular. Home i dona com a espòs i esposa són, de fet, els protagonistes d'aquesta narració social.

Els refranys són converses, o si s'escau monòlegs, normalment entre homes i dones. Per tant, podem distingir: advertències i consells entre dones i per a dones sobre el matrimoni i sobre els homes; prevencions i advertències per a homes sobre les dones en general i la parella en particular. N'hi ha més dels segons que dels primers, d'acord amb la tònica del refranyer ja apuntada.

ADVERTÈNCIES ENTRE DONES I PER A DONES

D'entrada, es té la imatge de les dones cercant marit. Les dones sense amor "espiga sense gra" o "guitarra sense cordes", entre altres coses. Per a la dona, el matrimoni es dibuixa, en principi, com el desig i el destí per excel·lència.

"Marit vull, al punt el vull."

"Dona sense amor, jardí sense flors."

"Dona sense amor, dia sense sol."

"Dona agraciada, dona maridada."

Però "abans de casar, molt t'has de pensar", i això val per a tots dos sexes. I mateix, no hi ha dubte que l'home té necessitat del matrimoni i la paternitat per a assumir la maduresa que la societat li atorga com a mascle i cap de família. No obstant això, es permet el luxe d'ironitzar, segurament i en part per exorcir la por que sent.

L'home com a marit o com a potencial espòs és una visió des del gènere femení. Una mirada que passa, de vegades, per la frivolitat i arriba fins a la profunditat i seriositat del consell entorn de la importància del matrimoni i saber escollir la parella en qüestió.

"El dit mal al dit i el marit bonic, tot sovint se'l mira."

"El dit té un bon marit, a la cara ho porta escrit."

"Quan es presenti marit no esperis altre partit."

"Més vestir sants que desvestir borratxos."

El missatge sobre el matrimoni pot ser a favor i sense condicions, o en contra i amb molts peròs; per això es pot afirmar que el refranyer no és unisemàntic, i que en aquest aspecte l'ambivalència característica de la cultura popular és molt marcada, clara i directa, sobretot l'adreçada a les dones.

*"Val més ben amistançada que mal casada."
"Val més restar fadrina que mal amaridada."
"Val més mal casada que ben amistançada."
"Val més un vell marit que res."
"El mal marit és millor que un bon amic."*

En aquest sentit, sobre la recomanació o no del matrimoni, hi trobem proverbis per a tots els gustos. Si bé és majoritària la tendència cap al matrimoni, hi ha també els pros i contres d'aquest estat civil, que és un ritu de pas cap a l'edat adulta de l'home i el seu estatus públic, i cap a la funció domèstica i social de la dona. Els pros i contres són, en ocasions, independents del sexe al qual van dirigits, tot i que, com hem vist, a la dona se l'aconsella i pressiona més perquè es casi i a l'home més perquè s'ho pensi. Però la veritat és que a la dona també se li mostren els problemes com a advertències perquè pugui decidir amb coneixement de causa. I a l'home li queda clar que una casa sense dona no és una casa, com s'ha vist. Potser aquesta afirmació que trobem de tant en tant al refranyer va més enllà del que literalment diu, i té a veure amb el món dels afectes i la intimitat, per a l'expressió dels quals alguns homes no són molt destres.

*"El meló i el casament són cosa d'encertament."
"En tractant-se de casar, fa de mal aconsellar."*

D'altra banda, sembla ser que el fet d'estar a gust o no amb la parella es reflecteix en la cara de la dona, i en aquest cas no hi ha refranys a l'inrevés, qüestió sobre la qual valdria la pena reflexionar. Per a les dones, és important tenir un matrimoni que les satisfaci, i això se'ls nota al rostre, és públic, i per això els homes han de complir amb la seva missió o les seves habilitats i responsabilitats envers la parella i, a més a més, deixar contentes les dones perquè es vegi. Es tracta d'un mecanisme indirecte que es refereix al comportament masculí i la seva aprovació femenina, no amb la parla, sinó amb el semblant.

*"La mal casada es coneix amb la cara."
"La taula i el bon marit a la cara es porta escrit."
"Bon marit o mal marit, en la cara ho porta escrit."*

Hi ha recomanacions relatives al tractament correcte i convenient envers l'espòs, que poden interpretar-se com a gestos d'amor, d'interès o de manipulació.

En tot cas, es tracta de consells per a les dones, suposadament, entre les mateixes dones, perquè tinguin content el marit.

"Si vols bé al teu marit, després de les sopes dóna-li vi."

La dona també té els seus recursos per a la supervivència familiar en cas extrem, com ja s'ha dit.

"On hi ha necessitat no hi ha castetat."

"La dona casta, si la renda no li basta, s'ha de perdre."

"La dona té una eina que li fa guanyar diners."

"A la dona mai li falta pa i l'home va a captar."

EN REALITAT, NO ÉS QUE ELS HOMES VALGUIN GAIRE

*"Més val estar sola que mal acompanyada."
"Mare, què cosa és casar? -Filla, filar, parir i plorar."*

Les dones també fiquen la seva cullerada al refranyer i en ocasions porten la paella pel mànec, en el sentit que, més enllà de tots els missatges adreçats a elles sobre la necessitat i conveniència del matrimoni, de vegades tenen més que clar el significat dels proverbis anteriors. I, curiosament, el primer el trobem normalment en gènere gramatical femení, amb tot el que això dóna per a la interpretació de la consideració de la població femenina sobre la masculina, envers la parella. La llibertat d'elecció i de decisió, malgrat tot, existeix.

És per això que hi ha un grapat d'advertències sobre els homes que tenen com a destinàries les dones, perquè, si en tenen oportunitat, es fixin abans d'escollir el contraure matrimoni.

*"L'home que lluny va a casar, ó va inganyat ó vol enganyar."
"El meu marit no té tasa: uns cops poc i una altres massa."*

Més enllà d'això, també trobem consells per a les casades que van en el mateix sentit, i també la recomanació de l'acció o, si més no, de la resignació, però des de la clara consciència que els homes, en realitat, no valen gaire.

"El marit, estima'l com amic i teme'l com enemic."

"Ni bome rallador ni ase bramador."

Tot plegat prova que la població femenina té veu social, i això està reflectit al refranyer, que porta o conté un missatge concret sobre el tema. L'home se'l pot seduir i també enganyar, és a dir, que les dones tenen poder de decisió i d'acció. També és cert que es pot interpretar que les dones són les responsables finals d'algunes de les accions i comportaments masculins, i això té una part bona i una part dolenta des d'una perspectiva moral.

"La dona ben composta enganya el seu marit des de la porta."

Malgrat tot, i com veiem, la ironia o burla sobre els homes no és ni tan abundant ni tan dura com al contrari, i presenta, en termes generals, un esperit més festiu i humorístic que no pas de crítica profunda, despectiva o cruel com el que hem pogut comprovar que existeix a l'inrevés. A més, es constata que hi ha una intenció de comprendre les conductes masculines i fins i tot, si no es poden canviar, d'acceptar-les i d'adaptar-s'hi com a sexe subordinat, en principi i aparentment segons el model hegemònic cultural, com estem veient en aquestes pàgines.

Tal com demostrem a través de tot aquest seguit de refranys entre dones -esposes- i homes -marits-, les primeres són lluny de ser les submises i les silencioses de la pel·lícula: tenen moltes coses a dir, i sobre els homes també.

"D'home que va moix com a gat i de vent que entra pel forat, Déu te guard."

I és que els homes són, fins i tot, prescindibles, com assenyalen els següents refranys en boca de dones. Però si es té bon marit s'ha d'agrair.

"A la dona treballadora no li fa res que el marit se li mori."

"Quan la dona té diners el marit hi és de més."

"La dona que és ben casada no sap el do que Déu li ha dada."

CONSELLS PER ALS MATEIXOS HOMES

*"Lo qui en amor de doncella
posa sa fe i esperança,
pot tenir tal confiança
com qui té l'aigua en cistella." (Fuster 173:62)¹²*

¹² Citat a Conca i Guia 1996:134).

Com ja s'ha vist, la reticència de l'home envers el matrimoni, o la imatge d'aquesta institució entre els homes, és força important.

Hi ha certa ironia i burla, reticència i broma, sovint compartida entre els mateixos homes. El matrimoni és responsabilitat i compromís, és un pes feixuc. La gràcia està, sembla ser, a posposar-lo, i si es pot, fins i tot evitar-lo.

"T'has casat, t'has cagat."

"Una vegada et casaràs i mil te'n penediràs."

Hi ha també moltes recomanacions dels homes relatives a les dones, considerades concretament com a núvia o muller, i això significa reflectir d'alguna manera o en certa mesura l'imaginari masculí davant del matrimoni i, especialment, el paper de les dones com a esposes, qüestió aquesta última que s'ha tractat també en parlar de manera particular dels rols socials femenins.

Veiem, per exemple, creences populars al voltant de l'edat de la parella.

"L'home ha de tenir deu anys més que la dona."

De vegades, observem una certa imatge positiva de la dona:

"Per tot afer, pren consell de ta muller."

"Qui té dona té de tot."

Però no són aquestes les intencions majoritàries en els missatges aquí recollits, sinó més aviat tot el contrari: es tractaria d'excepcions que, això sí, existeixen.

"Que sa muller li faci costat és gran ventura pel casat."

"Companyia, només amb la dona, i a estones."

El que més abunda és la imatge de les dones com a font de problemes i conflictes de manera intensa i constant.

"Sense dones i sense vents no hi bauria tants turments."

"Si vols a la dona sana, donali valeriana."

"Si vols esser ben servit, feste tu mateix el llit."

L'advertiment al voltant de la temptació sobre les dones dels altres apareix de tant en tant. Alguns refranys són recomanacions en el sentit de no embolicar-se amb la dona d'altri, com a part de la moralitat tradicional i, suposadament, per evitar-se problemes de manera pràctica.

*"Qui festeja una casada té la vida amenaçada."
"Sol no estiguis, per bé t'ho dic, amb la muller del teu amic."*

No es tracta de renunciar a la poligàmia, sinó més aviat una prevenció davant la possibilitat d'embolicar-se amb una dona casada, que sempre portaria mals de cap.

Si bé és cert que hi ha molts més refranys sobre les dones que sobre els homes, també ha de quedar clar que són molt més cruels els dedicats a les primeres que els que s'adrecen als segons. Aquesta és una gran diferència, ja que, si bé les dones parlen de l'home irònicament i amb to de burla, com hem vist abans, no és el mateix el grau de menyspreu i falta de respecte i d'humanitat amb el qual es presenten els refranys sobre les dones que, suposadament o aparentment, són consells entre la població masculina. L'exemple extrem és la consideració que la dona és tan dolenta que es mereix la mort, i això referit a la dona com a esposa, és a dir, la pròpia dona. Tot això ja havia quedat clar, només cal recalcar-ho: es tracta aquí de la relació matrimonial o de parella, a on es pensa que la millor muller és la morta o no existeix.

*"Dones, la millor és bona per matar."
"Dones per matar-les."
"Si et toca una dona ets home mort."
"A la dona i a l'ase, cada dia una surra."
"A la candela e a la dona, torc-li'l coll si la vols bona."*

PREVENCIONS CONTRA LES DONES PER ALS HOMES

"Les dones, no n'hi ha cap de bona; una que n'hi havia, ni el diable la va voler de tan dolenta."

El matrimoni sembla ser un problema, una creu molt més gran per als homes que per a les dones, segons els missatges que podem trobar al refranyer en aquest sentit.

*"Aquell que es vulga casar, abans ho deu meditar."
"Home casat, burro espatllat."*

Potser el problema no és tant el matrimoni com les dones mateixes, com s'ha vist al llarg d'aquestes pàgines.

"Tres coses fan perdre al home: lo joch, lo ví e la dona."

*"Tocar fembra és tocar scorpi."
"Les dones són com l'abella: mel a la boca i fibló a la cua."*

La comparació de la dona-esposa amb el bestiar és recurrent, com ja hem vist també en el seu moment. I com es fa amb el bestiar, la dona se l'ha de domesticar i, per aconseguir-ho, castigar-la i maltractar-la. Tot plegat és producte d'una societat camperola i ramadera, on la referència a l'activitat de la pagesia té un gran pes.

"A la dona i a la mula, vara dura."

D'altra banda, l'assimilació al diable és un altra de les metàfores constants que busquen la denigració de la població femenina, com s'ha deixat clar. Reflectir la indubtable i increïble maldat de les dones és també fruit d'una època molt religiosa i de la seva empremta a la societat tradicional.

"Fèmbrs són cordes de diable."

Ja se sap que "el dimoni i la muller sempre tenen que fer", i que "les dones són el diable", i fins i tot "fan por al dimoni". Després d'això sembla que ja està tot dit. Es tracta de les dones en general, però també, i molt especialment, en el seu paper d'esposes.

En tot cas, siguin animals, objectes perillosos, fenòmens naturals adversos o el diable en persona, les dones són el pitjor del pitjor i s'hi ha d'anar sempre amb compte.

*"Dona i vidre, sempre un perill."
"Amb la dona i amb la mar, s'ha de saber navegar."*

A l'hora del matrimoni, també apareix un cert esperit pràctic i interessat, entre resignat i clarament pragmàtic, no exempt de certa ironia.

"Boja per boja, vinguen diners."

La malfiança és l'indicador més reiterat com a consell envers el gènere masculí, i això és producte de la por al voltant i davant la dona, com s'ha mencionat a pàgines enrere.

*"Guarda't de mala dona e no't fies de la bona."
"La dona que molt mira, poc fila."
"Dona aficionada a balls, per casa no té treballs."*

"No deixis anar el ruc ni la dona a festes, perquè et quedaràs sense dona i sense bèstia."

El càstig apareix com la solució al mal comportament femení: en una paraula, es justifica i legitima la domesticació i el maltractament.

"Si vols mal a ta muller, duu-li llenya d'arboçer, i si li vols mal del tot, duu-li de garrofer bord."

"Al ase y mala muller, bastonades bo han de fer."

Queda clar que el marit ha d'ésser qui mana, si és home amb totes les lletres. Però això també significa que ha de complir, i això no sempre és fàcil ni satisfactori per als mateixos homes.

"La dona i l'hort, un sol amo."

"En la casa del mesquí, mana més la muller que el marit."

En fi, com ja hem dit, les "dones, mal bestiar" o "dones, mala llavor", i d'això es desprèn la importància agrícola i ramadera de la societat on s'originen o es reproduïxen aquests refranys. Com veiem, les forces de la natura, els animals i el camp són exemples per a fer una comparació metafòrica entre aquests i les dones, les quals sempre surten perdent: són igual de negatives o pitjors que l'element elegit per a la comparació.

També Déu surt de tant en tant, tot i que en aquests casos no està tan present com el diable, una de les comparacions predilectes de la dona en el refranyer. Per una banda es reflecteix el context força religiós, i per una altra el diable és el més usual, ja que es tracta de demostrar com és de dolenta la població femenina. Així, diables i dones es confonen enmig de la broma i el riure, la desvaloració i l'acusació en un judici sumari, on de vegades es proposa, ni que sigui lingüísticament i simbòlicament, la pena de mort.

"Prega Deu que-t quart de males fembres e tu guarda-t de les bones."

Contrastacions sempre negatives, per descomptat. Però, de tant en tant, també trobem ambivalències i contradiccions.

"Al que no li vulguis bé, disitja-li plet o mala muller."

"Al que no li vulguis bé, que se li mori la muller."

Perquè, al capdavant, "la dona és un mal necessari", i és que "les dones, malament amb elles i pitjor sense elles", segons diuen i ja s'ha esmentat pàgines enrere.

Les dones, tant se val si és al matrimoni o fora d'ell, són font de complicació.

"El dia en que em vaig casar, a cadena em vaig condemnar."

"L'home que tracta amb amigues, no li faltaran fatigues."

Atès que el matrimoni és difícil i la dona també ho és, casar-se amb una dona deu ser doblement penós. I és que "si vols bona muller quedat solter".

"La dona en casament és gran goig o gran turment."

"D'anar a la guerra, de casar i navegar fa de mal aconsellar."

"El casat descontent, sempre viu amb turment."

També hi ha un petit apartat al refranyer on s'intenta compaginar els rols socials d'homes i dones al matrimoni, des d'una ideologia tradicional però, en tot cas, d'una manera més equilibrada i prudent, almenys en aparença i, com dèiem, des de la perspectiva més tradicional de l'assumpte, mantenint la divisió sexual de la feina, entre d'altres coses.

"La muller a son marit, tingui-li ben net el llit."

"El marit a la muller, tingui-li son menester."

"La dona a la llar i l'home a treballar."

MARIT I MULLER: MISSATGES SOBRE LA PARELLA

Fins aquí una revisió general al voltant del que homes i dones diuen de les seves parelles -marit o muller- segons el refranyer popular català: el ser i l'haver de ser d'homes i dones al matrimoni i les relacions intergenèriques.

Com hem vist, cap dels sexes queda ben parat des de la mirada de l'altre. Tanmateix, i en tot cas, queda clar que la crítica dels homes envers les dones és més àmplia, dura i virulenta, fins i tot brutal, i això no passa a l'inrevés; aquest fet ha de tenir alguna explicació més profunda que la que té després d'una primera lectura lineal i superficial de l'assumpte, és a dir la imposició del poder masculí o de l'home a la societat i en el llenguatge.

D'altra banda, ja se sap que "el que la dona vol, Déu ho vol" o "la dona i l'or ho poden tot" o "si la dona et mana que et tiris pel terrat, fes que no sigui enlairat". I és que, en el fons, els homes reconeixen el poder i l'activitat social de la població femenina. Els homes tenen por de les dones; per això als refranys hi ha tanta negativitat sobre elles, i en el fons també reconeixen que, si bé en el discurs

i l'aparença ells manen, aquesta no sempre és la realitat que els ha tocat viure. Aquest és l'argument que donaria resposta a l'antic interrogant d'Amades (1936) sobre les raons per les quals el refranyer conté tanta negativitat i tanta duresa envers les dones. Sobre la raó per la qual les dones, en legítima defensa, no tenen més refranys sobre els homes, la resposta té a veure amb el poder social -lingüístic, verbal i simbòlic- que els homes tenen i exerceixen, encara que la veu femenina i la seva perspectiva també queden reflectides, en part, al refranyer.

Aquí hem fet l'exercici d'una lectura de la cultura com a text (Geertz 1984) i una relectura des del gènere com a construcció social (Fernández Poncela 1998), fet que ens permet apuntar algunes qüestions per a la reflexió posterior.

En primer lloc, el refranyer és un medi penetrat profundament pel model cultural hegemònic, en el qual les diferències tradicionals entre els gèneres es troben ben arrelades, com hem pogut comprovar.

En segon lloc, els refranys, com a part de la cultura popular, si bé tenen una funcionalitat social i un missatge en el sentit anteriorment indicat, també tenen una certa ambigüïtat, i d'alguna manera expressen una resistència al model o a l'ordre establert, en el sentit que porten missatges contradictoris i resistents pel seu caire oral i popular, uns missatges que, encara que siguin minoritaris, també existeixen.

Finalment, hi ha un reconeixement de la dificultat pràctica del funcionament matrimonial, raó per la qual hi ha consells, recomanacions i advertències. Però el més important és que n'hi ha en tots els sentits, és a dir, entre les dones sobre el homes i al contrari; malgrat que aquests últims siguin els majoritaris, l'existència dels altres s'ha de rescatar i remarcar per a tenir una visió més aproximada a la realitat i continuar aprofundint en la dignitat de la dona, no solament com a fita, sinó també com a rescat del que ja hi havia i no es veia. Cal remarcar, a més, que el que sí que s'ha vist, els missatges negatius sobre el sexe femení, té la seva resposta en el poder que de fet tenen les dones i que es reconeix indirectament, alhora que se'l vol o se l'intenta contrarestar mitjançant una crítica destructiva i ominosa que només despulla la por dels homes envers les dones. Com veiem, la llum de vegades s'amaga darrere les ombres.

CONCLUSIONS

DISCURS HEGEMÒNIC I MISSATGES POPULARS

"La dona bonrada, a casa amb la cama trencada."

La cultura és una realitat construïda i reconstruïda socialment, i per això les imatges i papers d'homes i dones són adjudicacions de l'esmentada realitat, és a dir, construccions socials i també culturals. No obstant això, no desconeixem la importància que tenen allò que és biològic i psicològic, també en relació amb el medi ambient i l'educació, com a part constitutiva de l'ésser humà i del gènere en particular.

Segons teories lingüístiques o del camp de la comunicació, mitjançant el llenguatge -en aquest cas concret, el missatge dels proverbis- es poden definir certs codis d'una societat, com a classificació preestablerta de significants que regulen els significats, i és en aquesta acció de donar sentit al llenguatge on es possibilita la comunicació. En aquest aspecte, tant codificadors com receptors són còmplices de la relació bidireccional que és la comunicació. Els refranys transmeten informació, emocions i normes de conducta, tot junt, en el mateix embolcall. Beuen de la realitat i aquesta ho fa d'ells; també beuen del discurs hegemònic sobre la societat, i el reproduïxen o el contesten.

D'altra banda, l'anàlisi formal o discursiva -semiòtica, sintàctica, narrativa i argumentativa- és diversa, malgrat que darrere d'aquesta es dibuixa una estructura articulada, reiterativa i, en principi, amb una determinada intenció.

És clara la importància dels refranys, sobretot en altres èpoques però també amb certa influència -potser inconscient però present- com a part de l'educació de la gent, potser com a part de l'educació informal però en tot cas com a part de la formació i el desenvolupament de la personalitat. Això és així sobretot si es té en compte que es tracta d'una forma d'expressió didacticomoral amb una funcionalitat social clara: consell i experiència, advertència i amenaça; de vegades, digressió. Per això és part fonamental de l'educació sentimental d'una persona i de tot un poble.

Els proverbis porten una sèrie de missatges, com s'ha vist de forma minuciosa, que pertanyen a un discurs hegemònic concret, si bé, tot s'ha de dir, provenen tant de les dites de l'Antic Testament, d'escriptors grecs i romans o de sants cristians, com de la veu del poble anònim, i és aquest últim autor, inaprehensible, qui majoritàriament ha donat forma al refranyer popular català. Tot plegat se

suposa que es tracta d'un pensament i una parla popular en el sentit del poble, impregnada aquesta per la cultura hegemònica de la qual aquell forma part, però que conté també una visió pròpia, ja que és més difícil de censurar una font oral -no escrita¹³ ni gravada- o de coartar-ne la llibertat d'expressió, a diferència, per exemple, de la cançó popular amb suport electrònic o la literatura infantil escrita en llibres de contes. És a dir, que aquestes expressions de cultura popular, entre d'altres, no són, ni de bon tros, una còpia mecànica de la cultura hegemònica (Le Goff 1983; Ginzburg 1982; Bajtin 1975; Thompson 1984; Burke 1987).

Els refranys són una part de l'imaginari col·lectiu de les representacions culturals simbòliques, i fins i tot mítiques, de la societat, i s'hi poden llegir i interpretar un grapat de coses, entre d'altres la configuració, reproducció i subversió -quan s'escau- dels rols i estereotips d'homes i dones, de les relacions entre ells -intergenèriques i intragenèriques-, i de les visions envers l'altre sexe o el propi. Per descomptat, en tot això conflueixen no sols els discursos ideològics, sinó també els condicionaments socioeconòmics i polítics, les configuracions culturals i les estructures biològiques i psicològiques. L'estudi de la font oral, i dels proverbis en concret, allibera la paraula i el seu significat social, un significat que desvetlla un habitus -matriu de percepcions, apreciacions i accions (Bourdieu i Passeron 1977)- que es repeteix al llarg de tot el refranyer, com a producte, fins a cert punt, de la interiorització d'un arbitrari cultural concret, i que, en part, en perpetua les pràctiques.

Les formes van des de la reproducció del discurs dominant dins la narrativa popular hegemònica, que correspon a la majoria dels refranys estudiats, fins a la seva subversió, continguda en una part de dites més escassa -però que també existeix-, passant per diferents nivells d'adaptació al discurs hegemònic per part d'homes i dones, els seus models i formes d'ésser.

*"Quatre coses hi ha que fan el món més bell: la dona, la flor, l'euga i l'ocell."
"A la terra un rei, al cel un Déu, i a la casa una dona."
"Tres coses fan la vida bona: bona casa, bon servei i bona dona."*

Tot això dona una riquesa i una força molt important, a més d'il·lustrar l'ambigüïtat que conté tota la cultura popular.

¹³ No obstant això, cal tenir en compte que per fer aquest estudi s'han emprat una sèrie de refranys, i per tant s'han passat els proverbis pel sedàs de l'autor que els ha recopilat i transcrit.

AMBIVALÈNCIA, CONSERVADORISME I SUBVERSIÓ

*"Al carrer senyora, a la finestra dama i al llit vagaza."
"Amb dones, malament; sense dones, malament."*

"Rica, immensament rica, es nostra llengua catalana en refráns sobre tota mena d'assumptos, y especialment en religió y moral, sociología, higiene, economía casolana y bona criança. Ni ha qui espuñegan originalitat y agudeza, ni ha qui son vius models de gracia y elegancia, y ni ha qui sorprenden, admiren y captiven ab sa senzillesa, claretat y bon sentit practich. També s'en senten que no valen gayre y no'n manquen que no valen res: fins ne corren que no son veritat." (Font 1900:6)

Hem de pensar que els refranys, com hem vist al llarg d'aquesta obra, il·lustren simbòlicament una diversitat d'aspectes, valors i maneres adequades de viure segons les normes socials imperants en cada lloc i temps. Són missatges de tradició oral popular amb una funció social aplicada: orienten i recomanen comportaments, posen en evidència problemes socials, i això amb un valor positiu i negatiu, com veurem a continuació. En tot cas, tenen a veure amb una tradició anti-quíssima en la cultura occidental -i, per descomptat, en l'oriental-, que es relaciona amb els valors camperols i pairals de la cultura catalana com a part que és de la primera. En aquesta tradició, la dona mestressa de casa, mare i esposa que depèn de l'home i la família és l'ideal o model de dona, que es combina amb una imatge d'home proveïdor, entre paternalista i autoritari. El primer és difícil de trobar i el segon tampoc sembla d'allò més fàcil.

La cultura popular ha estat part (o ha estat utilitzada com a part) de la construcció o defensa de la identitat nacional, i com a tal, implica la preservació dels seus ideals i valors. És per això que al refranyer popular català s'hi poden veure certs missatges que lloen una determinada manera, molt concreta, d'ésser home i dona, que té a veure amb les caracteritzacions de "ser català" que han fet els estudiosos (Prats 1985) i que s'han mostrat també en algunes de les dites seleccionades.

Però, no obstant això, la descripció que impera al refranyer popular català és la d'una dona imprevisible, incontrolable, indisciplinada, governada per l'afectivitat i els sentits. Necessita l'autoritat de l'home, ja que és incapaç d'assolir per ella mateixa la maduresa psicològica. Se la dibuixa com a natural, maliciosa, traïdora; cal desconfiar-ne sempre. És diable i animal, i com a tal necessita molt sovint "un cop de verga".

També s'ha de tenir present que el refranyer, lluny de ser una narrativa social exclusivament conservadora i anacrònica, com apunten alguns estudis, conté una

part de característiques que poden ser considerades conservadores, però en té d'altres que no podrien ser qualificades d'aquesta manera. De fet, una part de la cultura popular que es considera així és en realitat força ambigua, i és al seu cor on es produeix, per exemple, el fenomen del "món al revés" (Lombardi Satriani 1978), on és possible riure's dels poders socials -l'església, el rei, els rics-, com passa en el cas del carnestoltes, on també es pot canviar de sexe i on moltes coses poden ser dites o fetes, permeses, encara que sigui en un temps restringit.

Això també passa al refranyer, on ningú se salva de ser criticat, on els no poderosos, pobres o dones, són capaços de criticar els qui ho són, rics i homes, per exemple, i on s'arriba a denunciar la injustícia de forma oberta, Això segurament no es pot fer de manera directa ni en altres espais de la realitat i de la vida quotidiana.

És a dir, que el refranyer, com a part de la cultura popular, té la seva part contestatària, encara que potser no sigui la majoritària i encara que en general hi hagi una tendència a la reproducció i l'adaptació social.

En tot cas, el refranyer és un mitjà de comunicació tradicional que porta missatges de totes menes: tot i que la tendència a la reproducció social és la més abundant quantitativament, també ofereix missatges que contesten clarament el model hegemònic cultural de la societat, com s'ha apuntat en aquest estudi.

De vegades, això es concreta en el sentit de posar la veu en boca de dones o el poder al seu servei. Encara que en ocasions això, com ha quedar clar, es fa per retornar els homes a l'ideal del model moral de la societat tradicional -és a dir, la reproducció del sistema-, altres cops l'acció és contestatària en dos sentits: dones amb veu i poder al servei dels seus interessos i en oposició al model hegemònic cultural.

En els refranys, entre d'altres coses, també hi tenen cabuda, com hem mostrat, la burla, la broma i la picaresca. D'altra banda, i com s'ha dit, de vegades el riure és una expressió per a espantar la por (Bajtin 1974); una por indescriptible, però real, que s'ha exorcitzat traslladant-la al camp del món simbòlic, en aquest cas als proverbis: la por de la societat i els homes davant les habilitats, capacitats i poder de les dones.

"Només hi ha al món dues dones bones: l'una s'ha perdut i l'altra encara no s'ha trobat."

VIOLENCIA SIMBÒLICA I VERBAL

*"Dona bona, la que la terra la cobre."
"La mala dona, només la terra farà bona."*

Dones i homes pateixen agressions simbòliques i verbals a les paraules i missatges que el refranyer aboca sobre les seves persones. Són missatges que formen part del model hegemònic cultural d'una societat determinada, però que afecten l'educació estètica, moral i sentimental de tot un poble, d'una comunitat determinada i concreta, encara que de vegades els missatges i les seves funcions traspassen fronteres.

Potser les dones pateixen més que els homes aquesta empremta violenta, però en definitiva qui la rep és el conjunt de la societat. En resum, i segons aquest treball, es pot afirmar que les dones són, per antonomàsia i en general, identificades amb el mal, la qual cosa legitima i justifica la discriminació que s'exerceix sobre elles, des del maltractament simbòlic i verbal del refranyer o altres narratives socials fins al maltractament físic i l'amenaça o desig de la seva mort.

Les dones són objecte de burla i menyspreu quan no tenen parella o són infèrtils -velles, vídues, solteres-, és a dir són lliures i cal controlar-les, i això es fa, entre altres mètodes, assenyalant-les amb el refranyer i violentant-les amb les seves paraules. També hi ha unes altres dones que són objecte d'atacs, en aquest cas per altres raons: les prostitutes.

Les dones només reben un tracte favorable en el marc del matrimoni, com a esposes i mares que tenen cura de la casa i la família o, si són donzelles, quan esperen acudir a aquest estat civil; no tenen personalitat per si mateixes, necessiten un home per a entrar a formar part de la societat. La submissió i subordinació és d'allò més important, i de vegades ve aconsellada per boca femenina.¹⁴

Altres dones, com sogres i nores, madrastrès i fillastres, són criticades pel seu enfrontament mutu, que té lloc per un home, el fill i marit en un cas i l'espòs i pare en l'altre: són imatges de discrepàncies que també dibuixen dones dolentes.¹⁵

¹⁴ Vegeu Burin 1990 i Dowling 1982, sobre aquest tema de l'adaptació social de les dones, explicada per raons de salut mental i per la por a la llibertat.

¹⁵ Amagant la solidaritat entre dones, que sí existeix (Juliano 1992), i subratllant l'enfrontament, que no cal dir que també és real.

I les dones il·lustrades també són mal vistes pel refranyer, ja que si, per una banda, es considera que les dones són ximpls i gens ni mica intel·ligents, com hem vist, per una altra banda s'adverteix que "si saps llatí no tindràs marit". I és que "la dona per filar i no per estudiar". Això queda ben clar.

"Vent de mar que gela, mestral que desgela i dona que parli llatí no fan bona fi."

*"Sol matiner, capellà xerraire i dona que parli llatí mai han fet bona fi."
"Dona que parla llatí, no la vull jo per a mi."*

Les dones tenen un comportament lingüístic excessiu i sense sentit, fins i tot perillós; el seu pensament és incoherent, inestable i buit; i les seves conductes davant la vida són falses, traïdores i, en una paraula, perilloses. Són tan dolentes -pitjors que animals i diables-, que ni maques ni llerges semblen ser bones. Aquest és el criteri emprat a les veus de les dites populars.

Per controlar-les, les dones han d'ésser violentades, menyspreades, desvalorades i posades en el seu il·loc; fins i tot el càstig i els cops són consell comú a les dites populars. L'extrem és comparar-les amb bèsties i diables, i afirmar que només mortes són bones, com hem vist.

D'altra banda, els homes, quan són protagonistes de les paraules del refranyer, se'ls presenta en tensió permanent: han de mostrar capacitat reproductiva i potència sexual, poder social i exercici de la violència sobre les dones i entre ells. És més un haver de ser que un ser, com en el cas de les dones anteriorment descrites. És a dir, les dones són dolentes i han de ser bones, mentre que els homes són com són, i haurien d'ésser com mana el model de masculinitat hegemònica que dicta el discurs social; no sempre és fàcil estar a l'alçada de les circumstàncies i complir amb el model, i per això el refranyer els crida l'atenció.

Els homes són també objecte de burla terapèutica per part de les dones, i això pot anar acompanyat d'una invitació a la resignació sobre l'estat de les coses per part de les segones. En tot cas, és del tot evident que els refranys mai són tan cruels -ni en quantitat ni en contingut- com els que es posen en boca d'homes i van dedicats a les dones.

A MANERA DE CONCLUSIÓ

"La dona és la mitat de l'home."

"Els proverbis són fragments d'una bellíssima saviesa, preservats dels naufragis i les ruïnes del temps gràcies a la seva brevetat i a la justesa del seu to." (Aristòtil)¹⁶

"Rich tresor de veritable sabiduria son los refráns. En lo mon literari tenen gran valor; y en lo mon social fan molt servey á tothom, com á consellers doctes, experimentals y difels." (Font 1900:5)

Aquí tenim -i hem presentat-, un marc discursiu excel·lent per analitzar i interpretar, per revisar i deconstruir. Plaer estètic, suport emocional i moral, com als contes (Bettelheim 1980): això és el que són els refranys populars.

Primera lectura: l'anàlisi formal i discursiva dels proverbis mostra una reproducció del model hegemònic cultural a través dels missatges estudiats en aquestes pàgines.

Les dones són, com hem vist, xerraires, indiscretes, mentideres, mudables, incoherents, inestables, amb un comportament fals i fins i tot traïdor, a més de molt dolentes i perilloses; més ximpls que un animal i més dolentes que el diable en persona. D'altra banda, es mostra com haurien d'ésser: callades i discretes, casolanes, treballadores, obedients. És a dir, que són d'allò més dolent en la realitat quotidiana -la dona que realment existeix-, i són bones i submises segons l'ideal inexistent que es reclama i es posa d'exemple: el ser i l'haver de ser, la realitat i l'ideal.

Es pot afegir que una part de l'ideal és no ésser: callades i submises; però això ja és una altra qüestió. I també es podria dir que el fet de dibuixar i presentar la població femenina com quelcom de tan dolent pot arribar a justificar el càstig -als refranys- i el maltractament físic i verbal a la vida quotidiana real. Si són (elles) tan dolentes, se les ha de castigar i domesticar. Si som (nosaltres) tan dolentes, se'ns ha de domesticar i castigar. Punt. Això és important tenir-ho present.

"A la dona i a l'ase, cada dia una surra."

"El món no anirà bé fins que totes les dones es morin."

Els homes haurien de tenir paraula i ésser proveïdors, però no sempre ho són; el que sí són de vegades és cornuts. Tenen el poder i cal obeir-los, però també témer-los: burla, resignació i precaució.

¹⁶ Traducció de l'autora; citat a Acerete 2001.

Això respon a una imposició de models; si s'hi aprofundeix, es pot veure que els homes tenen certa por de les dones i que aquestes, en cert sentit, desvaloren els homes, tot i que això no es fa de forma clara i directa, i només endinsant-se en els missatges es podria interpretar en aquest sentit. La psicologia tindria molt a dir sobre això.

En tot cas, la majoria dels missatges sobre els sexes que inclou el refranyer popular català apunten a la dona i el seu mal comportament -lingüístic o pràctic-, com també el seu pensament dèbil i inestable.

Heus ací una segona lectura: a pesar de tot, les dones generen també les seves interpretacions (Juliano 1992) de la vida i d'elles mateixes, del que volen i desitgen, el que necessiten, i pel que fa als homes, els despullen de la seva imatge i els descriuen tal com són. És a dir, que tenen la seva opinió i la seva pròpia veu -encara que minoritària- i la fan servir. I és que, com tots els grups humans sense poder, les dones tenen les seves formes d'oposició (Bourdieu 1999, Scott 2000).

Així, doncs, a la gran amalgama de refranys forjats sobre creences i valors tradicionals androcèntrics i masculinitzants, s'hi poden sumar també consells entre dones, especialment sobre els homes, que oscil·len entre el menyspreu unes vegades, i la resignació d'altres; és a dir, que hi ha una transmissió d'experiències. Les dones no són pas passives, ni molt menys simples víctimes, com certa bibliografia tendeix a presentar. Tampoc el refranyer és tan conservador com es diu. Les dones no són tan submises perquè no calgui utilitzar mecanismes com el refranyer per a posar-les en el seu lloc, com veurem una mica més endavant. És clar que també és veritat que molts -no tots- dels missatges de les dones sobre homes conviden els segons a seguir el model tradicional de la societat i els papers i espais assignats, a complir amb els dictats del discurs de la cultura hegemònica (com d'altra banda ells fan amb elles). És el joc mutu entre forces conservadores i reaccionàries i innovacions creatives, entre arcaïsmes i elements progressius, entre formes contestatàries i immobilistes, dels quals parlen Gramsci i De Martino.

Però arribem aquí a una tercera lectura o "descripció densa" i profunda (Geertz 1987), que ens porta a pensar que, si en analitzar els missatges del refranyer popular català observem que hi ha una tendència de caire majoritari que, concentrant-se sobre les dones, les desvalora i denigra, les qualifica de xerraires, mentideres, malvades i perilloses, i ho fa de forma tan àmplia i dura, tot això ha d'ésser per alguna cosa. I és que el llenguatge referencial diu coses, però també té una funció ideològica encobridora, a més de revelar o traïr significats en un sentit de legitimació (Aguila i Montero 1984). És a dir, que el llenguatge té un contingut manifest i un altre de latent (Berelson 1952; Holsti 1969; Krippendorff 1980); és això el que ens interessa esbrinar en aquesta investigació.

Per què i per a què tot aquest arsenal de denigració i maltractament simbòlic i verbal contra les dones? Si se les ha de criticar tant i amb tanta cruessa, és precisament perquè no són tan submises i abnegades com el model social proposa -o com alguns homes voldrien- i són més actives socialment, més independents i posseïdores de més poder de decisió que el que dicta el mateix model imperant. En un altre ordre de coses, els homes no semblen ser tan bons i complidors, i els proverbis els criden a l'ordre.

Cal dessacralitzar rols i estereotips, criticar-los, desmitificar-los, despullar-los. En conclusió, si bé el refranyer català conté majoritàriament una visió que reproduceix rols i estereotips referents a dones i homes, també mostra, tot i que de forma minoritària, que la veu contestatària de les primeres, que en part també és reproducció del model social hegemònic, alhora és subversió, perquè dóna la paraula a qui en principi no en tindria, a qui se li nega -se la crítica per xerraire i se li proposa el silenci com a model-, i de vegades li permet erigir-se en actriu social i valorar-se com a persona.

El que és més important: la visió majoritària respon forçosament al fet que la societat, el homes i dones, necessiten que els recordin com han de ser, ja que, si fossin com han de ser, quin sentit tindria que els ho recordessin? És a dir, que la llibertat existeix i les dones se la prenen.

"Tots els discursos d'un home no valen com el sentiment d'una dona."

BIBLIOGRAFIA

Acerete, Julio C.

1973 *Proverbios, adagios y refranes del mundo entero*. Barcelona: Bruguera.

Aguila, Rafael del; Montero, Ricardo

1984 *El discurso político de la transición española*. Madrid: CIS.

Amades, Joan

1983 *Refranyer musical: comparances*. Barcelona: Selecta.

1980a *Les millors rondalles populars catalanes*. Barcelona: Selecta.

1980b *Refranyes personals*. Barcelona: Selecta.

1951 *Refranyer Català Comentat*. Barcelona: Selecta.

1938 *La rondalla i el proverbi*. Barcelona: GràfiquesCalmell.

1936 *Refranyer de les dones*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars.

1935 *Refranyer Barceloní*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars.

Amat, Carles

1647 *400 aforismes catalans*. Barcelona.

Ashmore, R. D.; Del Boca, F. K.; Wohlers, A. J.

1986 "Gender stereotypes", a Ashmore, R. D. i Del Boca, F. K. (ed.) *The Social Psychology of female-male relations: A Critical Analysis of Central Concepts*. New York: Academic Press.

Badinter, Elizabeth

1981 *¿Existe el amor maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX*.

Barcelona: Paidós.

1993 *XY, la identidad masculina*. Bogotá: Norma.

Bajtín, Mijail

1974 *La cultura popular en la Edad Media y el Renacimiento*. Barcelona: Barral.

1986 *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.

Basaglia, Franca

1983 *Mujer, locura y sociedad*. México: UAP.

Bayerni, Enric

1936 *Refranyer català de la comarca de Tortosa*. Tortosa: La Gráfica.

Benedict, Ruth

1967 *El hombre y la cultura. Investigaciones sobre los orígenes de la cultura*.

Buenos Aires: Sudamericana.

- Benveniste, Emile
1984 *Problemas de lingüística general (I)*. México: Siglo XXI.
- Berelson, Bernard
1952 *Content analysis in communications research*. New York: TheFree Press.
- Berger, Peter; Luckmann, Thomas
1986 *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorrortu-Murguía.
- Bettelheim, Bruno
1980 *Psicoanálisis de los cuentos de hadas*. Barcelona: Grijalbo
- Bonfil-Batalla, Guillermo
1991 *Pensar nuestra cultura*. México: Alianza Editorial.
- Bourdieu, Pierre; Passeron, Jean-Claude
1977 *La Reproducción. Elementos para una teoría del sistema de enseñanza*. Barcelona: Laia.
1999 *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- Brandes, Stanley
1991 *Metáforas de la masculinidad*. Madrid: Taurus.
- Bulbena i Tussell, Antoni
1899 *Aforismes e proverbis històrics & tradicionals*. Barcelona: Isidro Torres.
- Burín, Mabel
1990 *El malestar de las mujeres. La tranquilidad recetada*. Buenos Aires: Paidós.
- Burke, Peter
1984 "El "descubrimiento" de la cultura popular", a Samuel, Raphael (ed.) *Historia popular y teoría socialista*. Barcelona: Crítica.
1996 *Hablar y callar. Funciones sociales del lenguaje a través de la historia*. Barcelona: Gedisa.
- Burke, P.; Porter, R. (ed.)
1987 *The Social History of Language*. New York: Cambridge University Press.
- Buxó, M. Jesús
1988 *Antropología de la mujer. Cognición, lengua e ideología cultural*. Barcelona: Anthropos.

- Castells, Manuel
1998 *La era de la información, vol. 3 Fin de milenio*. Madrid: Alianza Editorial.
(s. d.) *Cent mil refranys catalans i frases fetes populars*. Barcelona: Millà.
1965 *Cinc mil refranys catalans, populars*. Barcelona: Millà.
- Cirese, Alberto
1978 "Ensayo sobre las culturas subalternas", a Cuadernos de la Casa Chata, núm. 24. México.
- Colombres, Adolfo
1987 *Sobre la cultura y el arte popular*. Buenos Aires: Ediciones del Sol.
- Conca, Maria
1988 *Els refranys catalans*. València: Eliseu Climent.
- Conca, Maria; Guia, Josep
1996 *Els primers reculls de proverbis catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Contreras, Jesús; Prats, Joan
1981 "Cultura Popular" a L'Avenç, núm. 44. Barcelona.
- Chodorow, Nancy
1984 *El ejercicio de la maternidad. Psicoanálisis y sociología de la maternidad y paternidad en la crianza de los hijos*. Barcelona: Gedisa.
- Dowling, Colette
1981 *El complejo de cenicienta. El miedo de las mujeres a la independencia*. México: Grijalbo.
- Ducrot, Oswald; Todorov, Tzvetan
1981 *Diccionario enciclopédico de las ciencias del lenguaje*. México: SXXI.
- Enciclopèdia Catalana
1978 "Proverbi", vol 12. Barcelona.
- Feijóo, Samuel
1962 *Refranes, adivinanzas, dicharachos, trabalenguas, cuartetas y décimas antiguas de los campesinos cubanos*. La Habana: Dirección de Publicaciones.

Fernández Poncela, Anna M.

2002 *"Pero vas a estar muy triste y así te vas a quedar"*, a *Construcciones de género en la canción popular mexicana*. México: INAH.

2001 *"Matrimoni i gènere al refranyer"*, a *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 38, País Valencià: España.

2000a *Mujeres, revolución y cambio cultural*. Barcelona: Anthropos.

2000b *Protagonismo femenino en cuentos y leyendas de México y Centroamérica*. Madrid: Narcea.

1998 *"Estudios sobre mujeres, el género y el feminismo"*, a *Nueva Antropología*, núm. 54, México.

1996 *"Estereotips femenins de la cultura popular"*, a *Revista de Catalunya*, núm. 104, febrer. Barcelona.

1995 *"Donzelles i putes, mares i sogres Rols femenins al refranyer"*, a *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 20. País Valencià.

Ferro, Xesus

1987 *Refraneiro galego basico*. Vigo: Galaxia.*

Fisher, Helen

2000 *El primer sexo*. Madrid: Taurus

Font, Ramon

1900 *Refranys de la llengua catalana. Aplegats, anotats y comentats*. Barcelona: Estampa de fills de Jaume.

Frigolé, Joan

1978 *"Inversió simbòlica i identitat ètnica: una aproximació al cas de Catalunya"*, a *Quaderns Institut Català d'Antropologia*, núm. 1. Barcelona.

Friday, Nancy

1981 *Mi madre, yo misma*. Barcelona: Argos Vergara.

García Canclini, Néstor

1982 *Las culturas populares en el capitalismo*. La Habana: Casa de las Américas.

1987 *"La crisis teórica en la investigación sobre cultura popular"*, a *Homines*, núm. 6, San Juan de Puerto Rico.

García Meseguer, Alvaro

1994 *¿Es sexista la lengua española? Una investigación sobre el género gramatical*. Barcelona: Paidós.

Gay, Peter

1990 *The Tendor of Passion*. Oxford University Press.

Geertz, Clifford

1987 *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa.

Genis, Salvador

1883 *Refranes catalanes*. Girona.

Gilmore, David D.

1994 *Hacerse hombre. Concepciones culturales de la masculinidad*. Barcelona: Paidós.

Gimeno, Antoni

1981 *Anys i panys: refranys i tradicions del curs de l'any*. Barcelona: Graó.

Ginsburg, Carlo

1994 *El queso y los gusanos*. Barcelona: Muchnik.

Giraud, Pierre

1983 *La semiología*. México: Siglo XXI.

Gramsci, Antonio

1977 *Cultura y literatura*. Barcelona: Península.

1984 *Antología*. México: Siglo XXI.

Gutmann, Matthew C.

1993 *"Los hombres cambiantes, los machos impenitentes y las relaciones de género en México en los noventa"*, a *Estudios Sociológicos*, núm. 33, México.

2000 *Ser hombre en la ciudad de México. Ni macho ni mandilón*. México: COLMEX.

Hare-Mustin, Rachel T.; Marecek, Jeanne

1994 *"Los sexos y el significado de la diferencia: postmodernidad y psicología"*, a

Hare-Mustin, Rachel T.; Marecek, Jeanne *Marcar la diferencia. Psicología y construcción de los sexos*. Barcelona: Herder.

Herskovits, Melville

1952 *El hombre y sus obras*. México: FCE.

Hobsbawm, Eric; Ranger, Terence (ed.)

1987 *The invention of tradition*. Cambridge University Press.

- Hobsbawm, Eric
1996 *Historia del siglo XX*. Barcelona: Crítica.
- Holsti, Ole R.
1969 *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading MA, Addison-Wesley.
- Jakobson, Roman
1990 "Linguistics aspects of translation", a Brower (ed.) *On traslation*. Harvard University Press.
- Jayme, María; Sau, Victoria
1996 *Psicología diferencial del sexo y el género*. Barcelona: Icaria/Antrazyt.
- Juliano, Dolores
1985 *Cultura Popular. Cuadernos de Antropología Anthropolos*, núm. 6. Barcelona.
1992 *El juego de las astucias. Mujer y construcción de modelos sociales alternativos*. Madrid: Horas y horas.
- Kardiner, Abraham
1955 *Fronteras psicológicas de la sociedad*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Krippendorff, Klaus
1980 *Content analysis. An introduction to its methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Kroeber, Alfred; Kluchohn, Clyde
1963 *A Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vitage Books.
- Lakoff, Robin
1995 *El lenguaje y el lugar de la mujer*. Barcelona: Hacer.
- Lamas, Marta
2002 *Cuerpo: diferencia sexual y género*. México: Taurus.
- Lara Figueroa, Celso A.
1987 "Tendencias del Estudio del Folklore en América en la Actualidad. Necesidades y Perspectivas", a *Folklore Americano*, núm. 50. México.

- Lévi-Strauss, Claude
1963 *El pensamiento salvaje*. México: Fondo Económico de Cultura.
1967 *Babbo Natale suppliziato*. Turín: (s. e.)
- Linton, Ralph
1969 *Cultura y personalidad*. México: FCE.
- Lipovetsky, Gilles
2000 *La tercera mujer*. Barcelona: Anagrama.
- Lombardi Satriani, L. M.
1978 *Apropiación y destrucción de las culturas populares de las clases subalternas*. México: Nueva Imagen.
- Llàcer i Bueno, Josep Joan
1981 *1.000 refranys de la Marina*. Alicante: Caja de Ahorros Provincial.
- Llasegostera, F.
1883 *Aforística catalana*. Barcelona.
- Llopart, Dolors; Prat, Joan; Prats, Llorenç (ed.)
1981 *La cultura popular a debat*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla.
- Malinowski, Bronislaw
1976 "Cultura" Kahn (comp.) *El concepto de cultura: textos fundamentales*. Barcelona: Anagrama.
- Martín-Barbero, Jesús
1978 *Comunicación masiva: discurso y poder*. Quito: Epoca.
1987 *De los medios a las mediaciones. Comunicación, cultura y hegemonía*. México: Gustavo Gili.
- Matti, Kuusi
1972 "Towards an international type-system of proverbs", a *Communications*, núm. 211. Helsinki.*
- Millet, Kate
1975 *Política sexual*. México: Aguilar.
- Moreiras Santiso, José
1973 *Os mil e un refrans galegos da muller*. Lugo: Celta.

- Moreno, Amparo
1981 *El arquetipo viril protagonista de la historia. Ejercicios de lectura no-androcéntrica*. Barcelona: La Sal.
- Murdock, George P.
1987 *Cultura y sociedad*. México: FCE.
- Oakley, Ann
1976 *La mujer discriminada. Biología y sociedad*. Madrid: Debate.
- 1915 *Paremiologia catalana sobre la Amor, la Fembra & lo Matrimoni. Aforismes trèts d'autors antichs & moderns ab altres de recollits entre la gent del poble*. Barcelona: Catalonia.
- Prats, Llorenç
1985 "Sobre el carácter conservador de la cultura popular", a Llopart, Dolors; Prat, Joan; Prats, Llorenç (ed.) *La cultura popular a debat*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla.
- Prats, Llorenç; Llopart, Dolors; Prat, Joan
1982 *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*. Barcelona: Serveis de Cultura Popular.
- Prepratx, Joan
1880 *Remellets de proverbis, maxims, refranys y adagis catalans, escullits y posats en quartetas*. Perpinyà: Labrobr.
1974 *Proverbis de tots els temps i de tots els països*. Barcelona: Proa.
- Ricci, Bitti; Pio, E.; Zani, Bruna
1987 *La comunicación como proceso social*. México: Grijalbo-CONACULTA.
- Roma i Font, Francesc
1981 *Refranyer popular*. Alacant: Institut de Cultura "Juan Gil-Albert".
- Ros, Carlos
1733 *Tractat de adages y refrans valencians*. València.
- Rosaldo, Michelle
1978 "Mujer, cultura y sociedad: una visión teórica", a Harris, Olivia; Young, Kate (comp.) *Antropología y feminismo*. Barcelona: Anagrama.

- Rowey, William y Schelling, Vivian
1987 *Memoria y modernidad. Cultura popular en América Latina*. México: Grijalbo-CONACULTA.
- Rubin, Gayle
1986 "El tráfico de mujeres: notas sobre la "Economía política" del sexo" Nueva Antropología, núm. 30. México.
- Sau, Victoria
1986 *Ser mujer, el fin de una imagen tradicional*. Barcelona: Icària.
1990 *Diccionario ideológico feminista*. Barcelona: Icària.
- Saussure, Ferdinand de
1980 *Curso de lingüística general*. Madrid: Akal.
- Scott, Joan W.
1981 "El género: una categoría útil para el análisis histórico", a Amelany i Nash (comp.) *Historia y género: Las mujeres en la Europa Moderna*. València: Alfons el Magnànim.
- Scott, James C.
2000 *Los dominados y el arte de la resistencia*. México: Era.
- Serrano, Sebastà
1980 *Signos, lengua y cultura*. Barcelona: Anagrama.
- Sesto López, Xosé
1976 *Refraneiro da Muller*. Vigo: Castrelos.*
- Soler i Amigó, Joan
1998 *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*. Barcelona: Barcanova.
- Soliu, Xesc
1986 *El seny d'un poble: 100 dites i refrans catalans comentats*. Barcelona: Fundació Catalana Cristiana.
- Stavenhagen, Rodolfo
1981 "La cultura popular y la creación intelectual", a Colombres (comp.) *La cultura popular*. México: Premià.

Tylor, Edward
1871 *Primitive Culture: Researches Into The Development of Mythology,
Philosophy, Religion, Art and Custom*. Gloucester, Massachussetts: Smith.

Violi, Patricia
1991 *El infinito singular*. Madrid: Cátedra.

Wittgenstein, L.
1998 *Investigaciones filosóficas*. Barcelona: Crítica.

Col·lecció Arguments

Els refranys populars formen part de les nostres vides. Potser no tant com abans però encara avui es poden escoltar en pobles i ciutats. És una narrativa social que construeix un model de cultura en la seva qualitat de discurs didacticomoral. Concreta situacions, aconsella i recomana actituds i comportaments determinats, però també, com a reflex de la cultura popular, conté ambigüitats.

En els missatges del refranyer apareixen esbossats homes i dones com són o haurien de ser, els seus papers socials i les imatges culturals, així com les relacions intergenèriques i intragenèriques. Constitueixen una font de coneixement de la manera de ser de la societat i de com en seria el model ideal. Mitjançant l'anàlisi del contingut semàntic es descobreix com s'inventen estereotips i es reproduïxen rols socials assignats, o com es resisteixen els manaments socials. Però, a més, en una lectura més aprofundida, es poden entreveure les intencions i els buits, les contradiccions i respostes, alhora que molt sovint el llenguatge del refranyer fa fluir o desvetlla una realitat sociocultural que les riques expressions de l'oralitat popular amaguen directament però insinuen de manera indirecta. És aquí on s'albira, entre d'altres coses, que les dones no són tan submises com sovint se les ha presentat, ni els homes tan prestigiats socialment com es pensa o es diu.

ISBN 849332716-6

9 788493 327163